
Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

---

Vol 16, No 1 (2009)

Cultures and Families: a 30-nation psychological study

Δημήτριος Γεωργιάς, JOHN W. BERRY, FONS J. R. VAN DE VIJVER, CIGDEM KAGITCIBASI, YPE H. POORTINGA

doi: [10.12681/psy_hps.23799](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23799)

Copyright © 2020, Δημήτριος Γεωργιάς, JOHN W. BERRY, FONS J. R. VAN DE VIJVER, CIGDEM KAGITCIBASI, YPE H. POORTINGA

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Γεωργιάς Δ., W. BERRY, J., VAN DE VIJVER, F. J. R., KAGITCIBASI, C., & POORTINGA, Y. H. (2020). Cultures and Families: a 30-nation psychological study. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 16(1), 1–27. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23799

Πολιτισμοί και οικογένειες: μια ψυχολογική μελέτη σε 30 χώρες

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓΑΣ¹, JOHN W. BERRY²

FONS J. R. VAN DE VIJVER³, CIGDEM KAGITCIBASI⁴,

ΥΠΕ Η. POORTINGA⁵

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της μελέτης αυτής ήταν η διερεύνηση των συσχετίσεων ανάμεσα στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και το θρήσκευμα των χωρών με τα οικογενειακά δίκτυα, τους οικογενειακούς ρόλους και τις ψυχολογικές μεταβλητές: οικογενειακές αξίες, γενικές αξίες, γνωρίσματα προσωπικότητας και συναισθηματικούς δεσμούς. Οι ερευνητικές υποθέσεις βασίστηκαν στη θεωρία του Berry (1976, 1979) και της Kagitcibasi (1996, 2007). Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι υπάρχουν τόσο διαφορές όσο και ομοιότητες σε οικογενειακά χαρακτηριστικά ανάμεσα στις χώρες. Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών εξήγησε το μεγαλύτερο ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς ανάμεσα στις χώρες, με δεύτερο το θρήσκευμα. Οι μεγαλύτερες διαφορές ανάμεσα στις χώρες ήταν σε φθίνουσα σειρά οι ιεραρχικές οικογενειακές αξίες, οι αξίες σχέσεις με οικογένεια και συγγενείς, οι εκφραστικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας και τα οικογενειακά δίκτυα. Οι ομοιότητες ανάμεσα στις χώρες ήταν οι συναισθηματικοί δεσμοί με την πυρηνική οικογένεια και η σειρά δεσμών με τα μέλη της. Οι μέσοι όροι των οικονομικών ρόλων του πατέρα ήταν πιο υψηλοί από της μητέρας, οι εκφραστικοί ρόλοι και η φροντίδα των παιδιών της μητέρας ήταν πιο υψηλοί από τον πατέρα σε όλες τις χώρες. Τα ευρήματα είναι συναφή με το κείμενο ερώτημα κατά ποσο είναι αναπόφευκτος ο μετασχηματισμός της μορφής των οικογενειών των μη δυτικών χωρών σε οικογενειακούς τύπους και λειτουργίες πυρηνικών οικογενειών των χωρών της βόρειας Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής, όπως προβλέπεται από τη θεωρία του μοντερνισμού και της παγκοσμιοποίησης.

Λέξεις-κλειδιά: Διαπολιτισμική ψυχολογία, Οικογένεια, Διαπολιτισμική μελέτη της οικογένειας, Οικογενειακές αξίες, Οικογενειακοί ρόλοι, Οικοπολιτισμικά στοιχεία χωρών, Οικογενειακές μεταβολές.

1. Διεύθυνση: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ηρώδου Αττικού 11, Αθήνα 10674. Τηλ.: 6977222056. e-mail: dgeorgas@psych.uoa.gr
2. Διεύθυνση: Emeritus Professor of Psychology, Department of Psychology, Queen's University, Kingston, Ontario, Canada K7L3N6. e-mail: berryj@kos.net
3. Διεύθυνση: Department of Psychology, Tilburg University, Postbox 90153, 5000 LE Tilburg, The Netherlands. e-mail: fons.vandevijver@uvt.nl
4. Διεύθυνση: Professor, Koc University, Rumeli Feneri Yolu, 34450 Sariyer, Istanbul, Turkey. Tel.: 90 212 338 1580, fax: 90 212 338 3760. e-mail: <http://home.ku.edu.tr/~ckagitcibasi>
5. Διεύθυνση: Department of Psychology, Tilburg University, Postbox 90153, 5000 LE Tilburg, The Netherlands. e-mail: Y.H.Poortinga@uvt.nl

1. Εισαγωγή

Κατά πόσο διαφέρουν ή μοιάζουν οι οικογένειες σε διάφορους πολιτισμούς ανά την υφήλιο; Κατά πόσο μετασχηματίζονται οι οικογένειες σε χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου και, επίσης, ποιες είναι οι αλλαγές αυτές; Θα είναι ο μετασχηματισμός προς την ίδια κατεύθυνση όπως στις χώρες της Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής, δηλαδή από την εκτεταμένη οικογένεια στην πυρηνική και, στη συνέχεια, τη μονογονεϊκή; Είναι αναπόφευκτος ο μετασχηματισμός αυτός, όπως προβλέπεται από τις θεωρίες του μοντερνισμού και της παγκοσμιοποίησης; Τα ερωτήματα αυτά μάς οδήγησαν στη μελέτη⁶ εκείνων των ψυχολογικών στοιχείων που συνδέονται με την οικογένεια σε 30 χώρες που αντιστοιχούν σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Ο κύριος προβληματισμός που αναφέραμε, δηλαδή ο μετασχηματισμός από την εκτεταμένη στην πυρηνική οικογένεια ως συνέπεια της εκβιομηχάνισης και αστικοποίησης της χώρας, έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης της κοινωνιολογίας της οικογένειας από την αρχή του 19ου αιώνα. Οι Γάλλοι κοινωνιολόγοι Le Play (1855, 1871) και Compte (1844/1856) διακήρυσσαν την κρίση της γαλλικής οικογένειας ως απόρροια της γαλλικής επανάστασης. Τις κοινωνικές αλλαγές μετά τη γαλλική επανάσταση ακολούθησε η εσωτερική μετανάστευση από την επαρχία προς τις αστικές περιοχές και η αποσύνδεση της πυρηνικής οικογένειας από την αγροτική πατριαρχική εκτεταμένη οικογένεια. Οι επιστήμονες αυτοί θεώρησαν ότι μια από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις της γαλλικής επανάστασης ήταν η απόρριψη των αυταρχικών και ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ αριστοκρατίας και λαού, με επακόλουθο τη μείωση της πατριαρχικής δύναμης στην εκτεταμένη οι-

κογένεια. Η θεωρία του Compte, ότι η οικογένεια πρέπει να μελετάται σε συνάρτηση με τις κοινωνικές αλλαγές, θεμελιώθηκε ως η επικρατούσα θεωρία στην κοινωνιολογία της οικογένειας μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Η θεωρία του Parsons (1943, 1949, 1965), ότι κατά την εκβιομηχάνιση της κοινωνίας οι νέοι κυρίως μεταναστεύουν στις αστικές περιοχές με αποτέλεσμα το μετασχηματισμό της δομής της οικογενειακής μονάδας από εκτεταμένη σε πυρηνική, αποτελεί μια προσαρμογή των θεωριών των Le Play και Compte στις κοινωνικές αλλαγές του 20ού αιώνα. Η σημαντική θεωρητική προσφορά του Parsons ήταν η επικέντρωσή του στις ψυχολογικές επιπτώσεις της προσαρμογής των γονέων στις καινούργιες κοινωνικές συνθήκες του αστικού χώρου. Μία από τις προβλέψεις της θεωρίας του ήταν ότι η γεωγραφική απομάκρυνση της πυρηνικής οικογένειας από την εκτεταμένη οικογένεια στην επαρχία οδηγεί σε ψυχολογική απομόνωση, διότι χαλαρώνουν οι δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της νεοτοπικής πυρηνικής οικογένειας και στα υπόλοιπα συγγενικά πρόσωπα της εκτεταμένης οικογένειας. Η απομόνωση της πυρηνικής οικογένειας επιφέρει επιπτώσεις σε όλες τις λειτουργίες της, κυρίως στους ρόλους των γονέων: ο πατέρας εργάζεται και η θέση της μητέρας είναι στο σπίτι, η ανατροφή των παιδιών πραγματοποιείται από τους γονείς χωρίς τη βοήθεια των μελών της εκτεταμένης οικογένειας, η πυρηνική οικογένεια στηρίζεται για βοήθεια όσον αφορά τις λειτουργίες αυτές στους φορείς του κράτους. Έτσι, η οικογένεια παύει να είναι μονάδα αυτόνομης παραγωγής και γίνεται κυρίως μονάδα κατοικίας και κατανάλωσης. Η θεωρία του Parsons κυριάρχησε τα τελευταία 60 χρόνια επηρεάζοντας κοινωνιολόγους, ψυχολόγους και άλλους επιστήμονες, παρόλο που αρκετές μελέ-

6. Το άρθρο αυτό παρουσιάζει τα σημαντικότερα ευρήματα από το βιβλίο "Families across cultures: A 30-nation psychological study" (2006), Cambridge University Press και με κύριους συγγραφείς τους Δημήτρη Γεώργα, John W. Berry, Fons van de Vijver, Cigdem Kagitcibasi, & Ype H. Poortinga. Ο τόμος έλαβε την τιμητική διάκριση του βραβείου Ursula Gielen Global Psychology Book Award του έτους 2007 από τον Τομέα Διεθνούς Ψυχολογίας του Αμερικανικού Ψυχολογικού Συλλόγου ως το βιβλίο με τη σημαντικότερη συμβολή στο χώρο της διεθνούς ψυχολογίας.

τες των οικογενειακών δικτύων (Segalen, 1986, 2000. Uzoka, 1979) σε χώρες της βόρειας Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής έδειξαν ότι τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας δεν είναι στην πραγματικότητα τόσο απομονωμένα ψυχολογικά από τους άλλους συγγενείς.

Η θεωρία του Parsons για τη μεταβολή της εκτεταμένης οικογένειας σε πυρηνική έχει εφαρμοστεί σε διαπολιτισμικές μελέτες. Η βασική υπόθεση για την εφαρμογή της θεωρίας σε άλλους πολιτισμούς είναι ότι, με την οικονομική ανάπτυξη των χωρών της Ασίας, της Αφρικής, της νότιας Αμερικής και των φτωχότερων χωρών της Ευρώπης, η μορφολογία των αλλαγών στην οικογένεια θα ακολουθήσει το μοντέλο του Parsons και άλλων δυτικών επιστημόνων (Goode, 1963, 1964). Η θεώρηση αυτή έχει τις ρίζες της σε οικονομικές θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες η οικονομική ανάπτυξη των χωρών του «αναπτυσσόμενου κόσμου» θα ακολουθήσει την ίδια πορεία με απώτερο στόχο το μοντέλο των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και οικογενειακών μεταβολών των «αναπτυγμένων και πολιτισμένων» χωρών των ΗΠΑ και της βόρειας Ευρώπης. Η υπόθεση αυτή της μονόδρομης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης των χωρών του «αναπτυσσόμενου κόσμου» προς μια «πολιτισμένη» κατεύθυνση αποτελεί τη βάση της θεωρίας του μοντερνισμού στις κοινωνικές επιστήμες του δυτικού κόσμου, παρόλο που αμφισβητήθηκε στη δεκαετία του '60 (Bendix, 1967. Gusfield, 1967) και πιο πρόσφατα (Huntington, 1996). Η ίδια αμφισβήτηση ισχύει για την απομονωμένη και ανεξάρτητη πυρηνική οικογένεια στις δυτικές χώρες (Bronfenbrenner & Weiss, 1983. Segalen, 1986, 2000. Inkeles, 1998).

Η προσφορά της κοινωνικής ανθρωπολογίας στη μελέτη της οικογένειας διαφέρει αρκετά από αυτή της κοινωνιολογίας. Μια ουσιαστική διαφορά είναι η μελέτη της οικογένειας σε μικρές φυλές σε όλες τις ηπείρους. Δεύτερη διαφορά είναι η ποικιλομορφία των οικογενειακών σχημάτων και λειτουργιών των εκτεταμένων οικογενειών, οι ρόλοι των μελών της ευρύτερης οικογένειας, οι σχέσεις με συγγενείς, οι αξίες, τα πολιτισμικά σύμβο-

λα, οι μορφές συμπεριφοράς κ.ά. (Kroeber, 1939. Lévi-Strauss, 1969. Malinowski, 1927. Morgan, 1870. Murdock, 1949. Tylor, 1889). Οι μελέτες των πολιτισμικών ανθρωπολόγων σε πολλές κοινωνίες ανά τον κόσμο έχουν καταδείξει τη συνάφεια ανάμεσα στον τρόπο προσαρμογής στις οικολογικές συνθήκες και στο είδος της οικογένειας που είναι λειτουργικό για την επιβίωση, καθώς επίσης στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και των αξιών. Η μελέτες των Blumberg και Winch (1972), Nimkoff και Middleton (1960) και Tylor (1889) έχουν δείξει ότι η πυρηνική οικογένεια συνδέεται με μικρές θρησκευτικές κοινωνίες, με ορισμένα είδη κτηνοτρόφων και με κατοίκους μεγάλων αστικών κέντρων, ενώ η εκτεταμένη οικογένεια συνδέεται κυρίως με αγροτικές κοινωνίες. Οι θρησκευτικές κοινωνίες συνήθως μετακινούνται συνεχώς αναζητώντας θηράματα, π.χ. στο πυκνό δάσος, στις απέραντες πολιτικές πεδιάδες κ.ά. Το σχήμα της οικογένειας που είναι λειτουργικό για τη συνεχή μετακίνηση από τόπο σε τόπο είναι μια ολιγομελής οικογένεια, δηλαδή η πυρηνική οικογένεια. Αντίθετα, οι αγροτικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μόνιμα αγροκτήματα και κατοικίες, καθώς και από την ανάγκη πολυμελών οικογενειακών σχημάτων, όπως είναι η εκτεταμένη οικογένεια, για την καλλιέργεια της γης. Η αλληλοβοήθεια των μελών της οικογένειας και των συγγενών κατά τη συγκομιδή είναι απαραίτητη στους αγρότες.

2. Σκοπός της έρευνας

Το άρθρο αυτό αποτελεί μια συνθετική αποτίμηση της διαπολιτισμικής μελέτης της οικογένειας σε 30 χώρες (Georgas et al., 2006), με σκοπό τη γνωστοποίηση των κυριότερων ευρημάτων της έρευνας στην ελληνική επιστημονική κοινότητα. Η μελέτη αυτή είχε δύο κεντρικούς σκοπούς. Ο πρώτος σκοπός αφορούσε την ανεύρεση των αλυσιδωτών σχέσεων ανάμεσα στις οικολογικές και κοινωνικές παραμέτρους των χωρών, τα οικογενειακά δίκτυα, τους οικογενειακούς ρόλους και σε ψυχολογικές μεταβλητές. Δεύτερος

σκοπός είναι η ανεύρεση των πολιτισμικών και ψυχολογικών μεταβολών που σχετίζονται με την οικογένεια ως απόρροια της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης των χωρών. Η ερευνητική υπόθεση έχει ως εξής: κατά πόσον η δυναμική της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών, όπως προβλέπεται από τις θεωρίες του μοντερνισμού και της παγκοσμιοποίησης, θα καταλήξει αναπόφευκτα στη σύγκλιση των μορφών οικογενειακών σχημάτων των αναπτυσσόμενων χωρών με τα σύγχρονα οικογενειακά σχήματα της βόρειας Αμερικής και της βόρειας Ευρώπης, δηλαδή την απομονωμένη πυρηνική και μονογονεϊκή οικογένεια; Η εναλλακτική υπόθεση είναι ότι τα πολιτισμικά γνωρίσματα των μη δυτικών χωρών και οι σχετιζόμενες με την οικογένεια ψυχολογικές μεταβλητές δημιουργούν αντιστάσεις, οι οποίες οδηγούν στη διατήρηση γηγενών πολιτισμικών στοιχείων της οικογένειας στις χώρες αυτές.

Οι ερευνητικές υποθέσεις που καθοδήγησαν τις στατιστικές αναλύσεις δεδομένων βασίστηκαν σε δύο θεωρίες:

Η πρώτη είναι η Οικοπολιτισμική Θεωρία του Berry (1976, 1979), η οποία υποθέτει ότι η ψυχολογική ποικιλομορφία του ανθρώπου ανά την υφήλιο (τόσο οι ατομικές όσο και οι ομαδικές ομοιότητες και διαφορές) επηρεάζεται από δύο βασικές πηγές: πρώτον, το οικολογικό και το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο στο οποίο επιβιώνουν και, δεύτερον, την προσαρμογή των ατόμων και των ομάδων στο οικολογικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο με βάση τα πολιτισμικά και βιολογικά γνωρίσματά τους. Η προσαρμογή στο οικολογικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο εξηγείται από τη διαδικασία του *επιπολιτισμού*, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο τα πολιτισμικά γνωρίσματα μεταδίδονται σε άτομα και ομάδες.

Η οικογένεια, ως σημαντικός πολιτισμικός θεσμός, προσαρμόζεται στο οικοπολιτισμικό πλαίσιο και μεταδίδει πολιτισμικά γνωρίσματα στα μέλη της (Γεώργας, 1986α,β, 1997, 1999α,β. Georgas, 1988, 1999). Το Σχήμα 1 παρουσιάζει το οικοπολιτισμικό πλαίσιο, σε συνδυασμό με τα οικογενειακά δίκτυα, τους οικογενειακούς ρόλους και τις ψυχολογικές μεταβλητές που αποτελούν

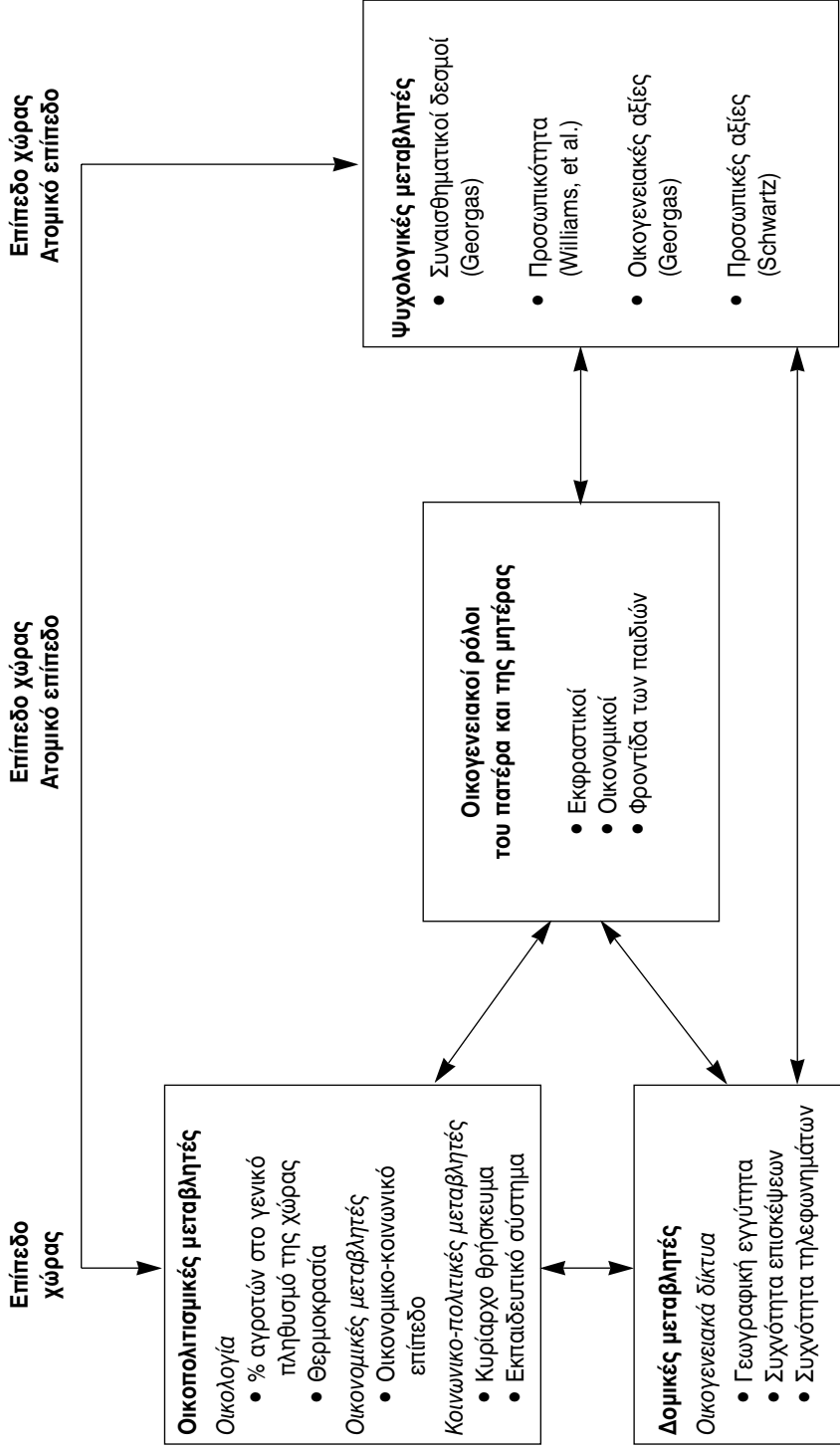
το βασικό μοντέλο της έρευνας και την πηγή διατύπωσης συγκεκριμένων ερευνητικών υποθέσεων. Επειδή δεν είναι δυνατόν να αναφερθούν λεπτομερώς όλες οι υποθέσεις της έρευνας, οι ενδιαφερόμενοι παραπέμπονται στο έργο του Berry (1976, 1979) και της Kagitcibasi (1996, 2006).

Το Μοντέλο της Οικογενειακής Μεταβολής, της Kagitcibasi (1996, 2006, 2007), περιλαμβάνει τρεις μορφές οικογενειών: πρώτον, την παραδοσιακή οικογένεια, η οποία χαρακτηρίζεται από πλήρη υλική και συναισθηματική αλληλεξάρτηση των μελών, δεύτερον, την ατομικιστική οικογένεια, η οποία χαρακτηρίζεται από υλική και συναισθηματική αυτονομία και, τρίτον, τη διαλεκτική σύνθεση των δύο προηγούμενων μορφών οικογένειας, η οποία χαρακτηρίζεται από υλική ανεξαρτησία και συναισθηματική-ψυχολογική αλληλεξάρτηση. Βασική υπόθεση της θεωρίας του μοντερνισμού είναι η μεταβολή της μορφής της παραδοσιακής οικογένειας στη μορφή της ατομικιστικής οικογένειας στις οικονομικά αναπτυσσόμενες κοινωνίες.

3. Μέθοδος

Οι κεντρικές έννοιες της παρούσας μελέτης είναι ο *πολιτισμός*, τα *οικογενειακά δίκτυα*, οι *οικογενειακοί ρόλοι* και οι *ψυχολογικές μεταβλητές*. Η μέθοδος που υιοθετήθηκε αφορούσε την ανεύρεση των αλυσιδωτών σχέσεων ανάμεσα στις οικολογικές και κοινωνικές παραμέτρους, τα οικογενειακά δίκτυα, τους οικογενειακούς ρόλους και τις ψυχολογικές μεταβλητές, τις οικογενειακές αξίες, τις γενικές αξίες, τους συναισθηματικούς δεσμούς και την προσωπικότητα.

Η μελέτη ακολουθεί δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Η πρώτη είναι η διαπολιτισμική, δηλαδή μια ποσοτική προσέγγιση συγκριτικού χαρακτήρα με βάση την οποία αναλύονται τα δεδομένα από 27 χώρες. Η δεύτερη είναι η ποιοτική προσέγγιση, η οποία αποτελείται από αναλυτικές περιγραφές των 30 χωρών, όσον αφορά τα ιστορικά, οικολογικά, οικονομικά, πολιτικά, εκπαιδευτικά και θρησκευτικά στοιχεία, καθώς και περιγρα-

Σχήμα 1
Το Οικοπολιτισμικό Πλαίσιο και οι οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές (Berry, 1976, 1979)

φές της παραδοσιακής οικογένειας και των σύγχρονων οικογενειακών μεταβολών. Η ανάλυση των κοινών τάσεων ανάμεσα στις χώρες παρουσιάζονται στο κεφάλαιο Poortinga και Georgas (2006) του βιβλίου (Georgas et al., 2006), ενώ η ποιοτική προσέγγιση αποτελεί το δεύτερο μέρος του ίδιου βιβλίου και, βεβαίως, δεν παρουσιάζονται εδώ. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ποιοτικές περιγραφές αποδείχθηκαν χρήσιμες για την ερμηνεία πολλών ποσοτικών αναλύσεων.

Δείγμα

Το δείγμα αποτελείται από 5.482 φοιτητές από 27 χώρες⁷. Το δείγμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό του γενικού πληθυσμού κάθε χώρας όσον αφορά, π.χ. την ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, τον τόπο κατοικίας κ.λπ. Οι φοιτητές στη συγκεκριμένη περίπτωση αντιπροσωπεύουν τους νέους και τους πιο μορφωμένους πολίτες των χωρών τους. Επειδή ένας σκοπός της έρευνας ήταν η μελέτη των συσχετίσεων ανάμεσα σε οικονομικές, πολιτισμικές και οικογενειακές μεταβολές, επισημαίνεται ότι οι αντιλήψεις των νέων ενδέχεται να εκφράζουν τάσεις προς κοινωνικές αλλαγές σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι θα ίσχυε για ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα κάθε χώρας.

Μετρήσεις

Τα ερωτηματολόγια μεταφράστηκαν από τους ερευνητές κάθε χώρας στη γηγενή γλώσσα χρησιμοποιώντας την αγγλική έκδοση ως πρότυπο. Σε δεύτερη φάση, τα ερωτηματολόγια μεταφράστηκαν από την τοπική γλώσσα στην αγγλική. Στη συνέχεια, κάθε ερώτηση του προτύπου αντιπαράτέθηκε με την αντίστροφη αγγλική μετάφραση για να ελεγχθεί η εννοιολογική ισοτιμία της. Στις περιπτώσεις όπου εντοπίστηκαν ερωτήσεις με ανεπαρκή εννοιολογική ισοτιμία,

η διαδικασία της μετάφρασης επαναλήφθηκε για τις ερωτήσεις αυτές μέχρι να επιτευχθεί ικανοποιητικό επίπεδο εννοιολογικής ισοτιμίας για όλα τα ερωτηματολόγια.

Οικοπολιτισμικές μεταβλητές

Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Οι οικοπολιτισμικές μεταβλητές κάθε χώρας προέρχονται από τα δεδομένα της *World Development Report* της Διεθνούς Τράπεζας (World Bank, 2002) και των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Statistics Division, 2002a,b). Συγκεντρώθηκαν οι εξής δείκτες για κάθε χώρα από τις βάσεις δεδομένων: (α) μια *οικολογική* μεταβλητή αναφορικά με το ποσοστό των αγροτών στο γενικό πληθυσμό της χώρας, (β) *οικονομικές* μετρήσεις, Gross national product per capita in US \$, energy use per capita (in kg of oil equivalent), electricity consumption per capita in kilowatt hours, unemployment rate, percentage of population employed in industry, percentage of population employed in services, imports (in US \$), exports (in US \$) και (γ) μια *κοινωνικο-πολιτική* μεταβλητή που αφορούσε το *εκπαιδευτικό σύστημα*, total adult illiteracy, pupil/teacher ratio education at first level, enrollment ratios at first, second, and third level of education. Η ανάλυση παραγόντων των μεταβλητών αυτών κατέληξε στο γενικό παράγοντα *κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο* των χωρών (Georgas & Berry, 1995. Georgas, van de Vijver, & Berry, 2004). Το επόμενο στάδιο ήταν η ομαδοποίηση των 27 χωρών με βάση το *κοινωνικο-οικονομικό τους επίπεδο* σε τρεις ομάδες, εφαρμόζοντας τη στατιστική τεχνική της πολυμεταβλητής ταξινόμησης σε συστάδες (cluster analysis).

- Οι πλουσιότερες χώρες ήταν οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Βρετανία, η Ολλανδία, η Γερμανία, η Γαλλία, η Ισπανία, η Ιαπωνία, η Κορέα και το Χονγκ Κονγκ.

7. Τα ποσοτικά δεδομένα από τη Νότια Αφρική, τη Μποτσουάνα και τη Μογγολία δεν χρησιμοποιήθηκαν για τεχνικούς λόγους. Οι πληροφορίες αναφορικά με την περιγραφή της οικογένειας στις χώρες αυτές εντάχθηκαν στην ενότητα της ποιοτικής προσέγγισης.

- Οι χώρες με μεσαίο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ήταν η Σαουδική Αραβία, η Ελλάδα, η Κύπρος, η Βουλγαρία, η Τουρκία, το Μεξικό, η Βραζιλία, η Χιλή, η Ουκρανία και η Γεωργία.
- Η τρίτη ομάδα αποτελείται από τις φτωχότερες χώρες: Αλγερία, Γκάνα, Νιγηρία, Ιράν, Πακιστάν, Ινδία και Ινδονησία.

Η κατηγορία των πλουσιότερων χωρών περιλαμβάνει τις δυτικές χώρες που αναπτύχθηκαν κοινωνικά και οικονομικά τα τελευταία 200 χρόνια, καθώς και την Ιαπωνία, τη Νότια Κορέα και το Χονγκ Κονγκ, χώρες που αναπτύχθηκαν πιο πρόσφατα. Στην κατηγορία των χωρών με το χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο περιλαμβάνονται χώρες που βασίζονται ακόμη στην αγροτική οικονομία και στη μεσαία κατηγορία περιλαμβάνονται χώρες που παρουσιάζουν τα τελευταία χρόνια ταχύ ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, όπως η Ελλάδα.

Το κυρίαρχο θρήσκειο. Σύμφωνα με τη θεωρία του κοινωνιολόγου Weber (1904/1958), το κυρίαρχο θρήσκειο επηρεάζει τους κοινωνικούς θεσμούς της χώρας καθώς και τις αξίες και τη συμπεριφορά των πολιτών, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Στην ιστορία μιας χώρας το κυρίαρχο θρήσκειο έχει επηρεάσει σχεδόν όλους τους θεσμούς, όπως το σύνταγμα, τους νόμους, το πολιτικό σύστημα, το εκπαιδευτικό σύστημα και θέματα που αφορούν το οικογενειακό σύστημα, όπως ο γάμος, το διαζύγιο, το κληρονομικό δικαίωμα, η ιεραρχική ισχύς του άνδρα και της γυναίκας κ.ά. Παρόλο που μια χώρα ενδέχεται να αναπτύσσεται κοινωνικο-οικονομικά και να διαχωρίζεται το κράτος από τη θρησκεία, η διαδικασία αυτή είναι χρονοβόρα και δεν επιτυγχάνεται η απόλυτη μείωση της θρησκευτικής επιρροής. Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν εννοούμε εδώ τη θρησκευτικότητα σε ατομικό επίπεδο, αλλά ότι το άτομο είναι πολίτης ενός κράτους όπου το θρήσκειο έχει επηρεάσει πολλούς θεσμούς.

Ταξινομήσαμε τις χώρες σε πέντε κατηγορίες με βάση το κυρίαρχο θρήσκειο: χριστιανικές ορθόδοξες, καθολικές, προτεσταντικές,

μουσουλμανικές και βουδιστικές/ινδουιστικές/άλλες θρησκείες, ανάλογα με το ποσοστό του πληθυσμού που ανήκε σε κάθε δόγμα σύμφωνα με στοιχεία από τα Ηνωμένα Έθνη (United Nations Statistics Division, 2002a,b).

Θερμοκρασία. Η υψηλότερη μηνιαία θερμοκρασία της χώρας ορίστηκε ως η τρίτη οικοπολιτισμική μεταβλητή. Επειδή οι πολυμεταβλητές αναλύσεις έδειξαν ότι οι τυχόν διαφοροποιήσεις της θερμοκρασίας ανάμεσα στις χώρες συμμεταβάλλονται σε μεγάλο βαθμό με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών, τα αποτελέσματα που αφορούν τη μεταβλητή αυτή δεν θα παρουσιαστούν στη συνέχεια του άρθρου.

Οικογενειακά δίκτυα

Το ερωτηματολόγιο οικογενειακών δικτύων. Οι μετρήσεις των οικογενειακών δικτύων έγιναν σε ατομικό επίπεδο, όπως όλες οι μετρήσεις των ψυχολογικών μεταβλητών, σε αντίθεση με τις οικοπολιτισμικές μεταβλητές που έγιναν σε επίπεδο χώρας. Οι τρεις μεταβλητές ήταν: (α) η γεωγραφική απόσταση από τους συγγενείς (πατέρας, μητέρα, αδέρφια, παππούς, γιαγιά, θείες/θείοι), (β) η συχνότητα των επισκέψεων σε συγγενείς, και (γ) η συχνότητα τηλεφωνημάτων σε συγγενείς (Γεώργας, 1999α,β. Georgas et al., 1997. Georgas et al., 2001. Παπαδήμου, 1999). Χρησιμοποιήθηκε κλίμακα έξι διαβαθμίσεων, από «το ίδιο σπίτι» μέχρι «ζουν μακριά» για τη γεωγραφική απόσταση και από «καθημερινά» μέχρι «σπάνια» για τη συχνότητα επισκέψεων και τηλεφωνημάτων.

Οι οικογενειακοί ρόλοι. Η κλίμακα αυτή κατασκευάστηκε για την έρευνα και αποτελείται από 22 οικογενειακούς ρόλους που αναφέρονται στον πατέρα, τη μητέρα, τον παππού, τη γιαγιά, τον θείο και τη θεία, τον αδελφό 20 ετών, την αδελφή 20 ετών, τον αδελφό 10 ετών και την αδελφή 10 ετών. Χρησιμοποιήθηκε κλίμακα 6 διαβαθμίσεων. Παρακάτω θα περιοριστούμε στα ευρήματα για τους ρόλους του πατέρα και της μητέρας. Η ανάλυση παραγόντων στις 27 χώρες κατέληξε σε τρεις διαστάσεις οι-

κογενειακών ρόλων του πατέρα και της μητέρας:

- *Εκφραστικοί ρόλοι*, π.χ. ευχάριστο κλίμα στην οικογένεια, συναισθηματική στήριξη στα παιδιά, συναισθηματική στήριξη στον/στη σύζυγο, κρατάει ενωμένη την οικογένεια, διατήρηση σχέσεων με συγγενείς, μεταδίδει παραδόσεις/ήθη, προστάτης της οικογένειας, στηρίζει τους παππούδες.
- *Οικονομικοί ρόλοι*, π.χ. οικονομική διαχείριση του σπιτιού, συμβάλλει οικονομικά, δίνει χαρτζιλίκι στα παιδιά, στηρίζει τα παιδιά, κάνει τα ψώνια και πληρώνει λογαριασμούς.
- *Φροντίδα παιδιών*, π.χ. πηγαίνει τα παιδιά στο σχολείο, κάνει δουλειές του σπιτιού, διαβάζει τα παιδιά για το σχολείο, παίζει με τα παιδιά.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ρόλοι αυτοί είναι όμοιοι με τους εκφραστικούς και τους εκτελεστικούς οικογενειακούς ρόλους που περιέγραψε ο Parsons (1943, 1949), με τη διαφορά ότι, στην παρούσα έρευνα, ενώ διατηρήσαμε τους εκφραστικούς ρόλους, οι οικονομικοί ρόλοι και η φροντίδα των παιδιών που εντοπίσαμε συγχωνεύτηκαν στον παράγοντα εκτελεστικές λειτουργίες. Άλλωστε, ο Parsons υιοθέτησε τους δύο ρόλους του από τους αντίστοιχους του Durkheim (1888, 1892/1921), δηλαδή τα προσωπικά κίνητρα και τους υλικούς ρόλους.

Ψυχολογικές μεταβλητές

Οικογενειακές αξίες. Η ερευνητική μεθοδολογία για τη μελέτη των αξιών βασίστηκε σε παραδοσιακές οικογενειακές αξίες της αγροτικής οικογένειας (Γεώργας, 1986α,β, 1999α,β). Ο βαθμός συμφωνίας/διαφωνίας με τις παραδοσιακές αυτές αξίες αποτελεί κριτήριο μεταβολής τους. Το ερωτηματολόγιο περιέχει 18 ερωτήσεις με κλίμακα 7 διαβαθμίσεων. Η ανάλυση παραγόντων κατέληξε σε δύο διαστάσεις:

- Η πρώτη διάσταση περιλαμβάνει αξίες σχετικές με τους *ιεραρχικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας*, π.χ. *Ο πατέρας πρέπει να είναι ο αρχηγός της οικογένειας, ...να κουμα-*

ντάρει τα χρήματα του σπιτιού, ...να είναι ο χρηματοδότης, ...να δίνει προίκα στην κόρη του. Η μητέρα πρέπει να ζει για τα παιδιά της, ...να δέχεται τις αποφάσεις του πατέρα, ...να συμφωνεί με τη γνώμη του πατέρα, ...να ψηφίζει όπως ο πατέρας. Η θέση της μητέρας είναι στο σπίτι.

- Η δεύτερη διάσταση αναφέρεται στις σχέσεις με την οικογένεια και τους συγγενείς, π.χ. *Τα παιδιά να σέβονται τους παππούδες. Να τιμούμε την οικογένειά μας. Τα παιδιά να υπακούουν τους γονείς. Οι γονείς να μαθαίνουν τρόπους στα παιδιά. Τα προβλήματα λύνονται μέσα στην οικογένεια. Τα παιδιά να βοηθούν στο σπίτι. Τα παιδιά να φροντίζουν τους γονείς όταν γεράσουν. Να διατηρούμε καλές σχέσεις με τους συγγενείς.*

Συναισθηματικοί δεσμοί. Η κλίμακα βασίστηκε στη θεωρία του Bogardus (1925) για την έννοια της κοινωνικής απόστασης και τον προσωπικό χώρο (Georgas et al., 2001). Αποτελείται από 21 πρόσωπα της κοινωνίας και οι ερωτώμενοι βαθμολογούν τη συναισθηματική απόσταση από τα πρόσωπα αυτά με βάση μια κλίμακα επτά διαβαθμίσεων. Οι δύο διαστάσεις που χρησιμοποιήθηκαν για τις αναλύσεις ήταν:

- *Οι συναισθηματικοί δεσμοί με τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας* (μητέρα, πατέρας, αδελφία).
- *Οι συναισθηματικοί δεσμοί με τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας* (παππούδες, θείοι/θείες, ξαδέλφια).

Προσωπικότητα. Τα γνωρίσματα της προσωπικότητας μετρήθηκαν με 30 ερωτήσεις από τις 240 του ερωτηματολογίου των Williams, Satterwhite και Saiz (1998). Οι πέντε παράγοντες του ερωτηματολογίου ήταν η *προσήνεια*, η *ευσυνειδησία*, η *συναισθηματική σταθερότητα*, η *εξωστρέφεια* και η *δεκτικότητα σε εμπειρίες*.

Προσωπικές αξίες. Οι προσωπικές αξίες μετρήθηκαν με 21 ερωτήσεις από το σύνολο των 56 του ερωτηματολογίου του Schwartz (1992, 1994). Χρησιμοποιήθηκαν έξι από τους επτά παράγοντες: *ιεραρχία*, *ενσωμάτωση*, *αρμονία*, *διανοητική αυτονομία*, *συναισθηματική αυτονομία* και *ανωτερότητα*.

4. Ευρήματα

Πριν περιγράψουμε τα κύρια ευρήματα της μελέτης, θα αναφερθούμε στη διαπολιτισμική μέθοδο και τις στατιστικές τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση των δεδομένων.

Η σημαντικότερη ερώτηση στις διαπολιτισμικές έρευνες είναι: «Κατά πόσον είναι έγκυρη μια θεωρία ή μια ψυχολογική μεταβλητή σε διαφορετικούς πολιτισμούς;». Το ερωτηματολόγιο που μετράει μια ψυχολογική έννοια ή θεωρία είναι απαραίτητο να λειτουργεί με παρόμοιο τρόπο στις χώρες που χρησιμοποιείται. Πρέπει, δηλαδή, να καταδειχθεί ότι το ερωτηματολόγιο διαθέτει *εννοιολογική ισοτιμία* και *δομική ισοτιμία* (van de Vijver & Poortinga, 2002) στις χώρες που χρησιμοποιείται: παρόμοια παραγοντική δομή (δομική ισοτιμία), παρόμοια μονάδα μέτρησης (ίδιες ερωτήσεις – μετρική ισοτιμία) και παρόμοια κλίμακα μέτρησης (πλήρης ισοτιμία).

Μια μέθοδος ελέγχου της παραγοντικής ισοτιμίας (van de Vijver & Leung, 1997. van de Vijver & Poortinga, 2002) αποτελείται από τα εξής στάδια:

- **Ενιαία ανάλυση παραγόντων** του συνολικού δείγματος (συμμετέχοντες από όλες τις χώρες) με στόχο τη διερεύνηση της παραγοντικής δομής της καθεμίας αξιολογικής κλίμακας.
- **Ξεχωριστές αναλύσεις παραγόντων** με το δείγμα μίας χώρας κάθε φορά, με στόχο τη διερεύνηση της παραγοντικής δομής του ερωτηματολογίου σε κάθε χώρα.
- **Ο έλεγχος ισοτιμίας** της διαπολιτισμικής παραγοντικής δομής του ερωτηματολογίου πραγματοποιείται με τον υπολογισμό του δείκτη Φ του *Tucker* (1951), ο οποίος προκύπτει από τη σύγκριση της παραγοντικής δομής κάθε χώρας με την παραγοντική δομή του συνολικού δείγματος. Αν ο δείκτης Φ του *Tucker* είναι ίσος ή μεγαλύτερος από την κρίσιμη τιμή 0,90, το συμπέρασμα είναι ότι η παραγοντική δομή του ερωτηματολογίου είναι ισότιμη σε όλες τις χώρες που συμμετέχουν στην έρευνα.

Η παραπάνω μέθοδος ελέγχου της δομικής ισοτιμίας χρησιμοποιήθηκε για τις οικογενειακές αξίες, τους οικογενειακούς ρόλους και τους συ-

ναισθηματικούς δεσμούς, και κατέληξε στην παραγοντική δομή των μεταβλητών που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα.

Η μέθοδος αυτή δεν κατέληξε, ωστόσο, σε ισοτιμία της παραγοντικής δομής των μεταβλητών που αφορούσαν τις προσωπικές αξίες (Schwartz, 1992, 1994) και την προσωπικότητα (Williams et al., 1998). Υποθέτουμε ότι ο κύριος λόγος για το αρνητικό αυτό αποτέλεσμα εντοπίζεται στον αριθμό των ερωτήσεων που χρησιμοποιήσαμε, ο οποίος ήταν αρκετά μικρότερος από τον αριθμό των ερωτήσεων των αρχικών ερωτηματολογίων (21 από 56 για την κλίμακα προσωπικών αξιών, 30 από 240 για το ερωτηματολόγιο προσωπικότητας).

Εφαρμόστηκε, επομένως, μια παρεμφερής στρατηγική, δηλαδή, μια παρόμοια μέθοδος ελέγχου της δομικής ισοτιμίας (van de Vijver & Poortinga, 2002). Υιοθετήσαμε την υπάρχουσα παραγοντική δομή των ερωτηματολογίων του Schwartz και των Williams και συνεργατών και υποθέσαμε ότι η κάθε διάσταση των ερωτηματολογίων είναι ανεξάρτητη. Στη μέθοδο αυτή, συγκρίνονται οι παραγοντικές φορτίσεις των ερωτήσεων της κάθε διάστασης του ερωτηματολογίου για κάθε χώρα χωριστά με τις παραγοντικές φορτίσεις των ερωτήσεων του αντίστοιχου παράγοντα του συνολικού δείγματος. Το μέγεθος των παραγοντικών φορτίσεων των ερωτήσεων σε κάθε διάσταση της κάθε χώρας και του συνολικού δείγματος ήταν ικανοποιητικό. Με την εφαρμογή της μεθόδου αυτής βρέθηκε ότι η παραγοντική ισοτιμία του ερωτηματολογίου του Schwartz (προσωπικές αξίες) και τεσσάρων από τους πέντε παράγοντες της προσωπικότητας (εκτός από τη *δεκτικότητα σε εμπειρίες*) των Williams, Satterwhite και Saiz ήταν ικανοποιητικές.

Η στατιστική ανάλυση ψυχολογικών μεταβλητών σε διαπολιτισμικές μελέτες, κυρίως όταν το δείγμα των χωρών είναι μεγάλο και όταν το δείγμα των ατόμων είναι μεγάλο, όπως στην έρευνα αυτή ($N=5482$), βασίζεται στο στατιστικό δείκτη η^2 (ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς) και όχι στο επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας (π.χ. $p<0,01$). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει

Πίνακας 1
Δείκτες η^2 για το μέγεθος της επίδρασης της χώρας, του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου και του θρησκευματος στις οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές

Κλίμακα	Χώρα	Κοιν.-Οικον. επίπεδο	Θρήσκευμα
<i>Συναισθηματικοί δεσμοί</i>			
Πυρηνική οικογένεια	0,04	0,01	0,01
Εκτεταμένη οικογένεια	0,09	0,02	0,04
<i>Προσωπικότητα</i>			
Προσήνεια	0,14	0,04	0,05
Ευσυνειδησία	0,17	0,05	0,06
Συναισθηματική σταθερότητα	0,09	0,01	0,02
Εξωστρέφεια	0,07	0,00	0,03
Δεκτικότητα σε εμπειρίες	0,13	0,01	0,05
<i>Οικογενειακές αξίες</i>			
Ιεραρχικοί ρόλοι πατέρα και μητέρας	0,54	0,33	0,32
Σχέσεις με οικογένεια και συγγενείς	0,29	0,18	0,12
<i>Προσωπικές αξίες</i>			
Ενσωμάτωση	0,29	0,20	0,20
Ιεραρχία	0,16	0,05	0,06
Αρμονία	0,11	0,09	0,06
Διανοητική αυτονομία	0,09	0,01	0,01
Συναισθηματική αυτονομία	0,13	0,01	0,05
Ανωτερότητα	0,07	0,02	0,02
<i>Οικογενειακά δίκτυα</i>			
Γεωγραφική απόσταση	0,17	0,02	0,08
Επισκέψεις	0,11	0,06	0,05
Τηλεφωνήματα	0,17	0,07	0,05
<i>Οικογενειακοί ρόλοι</i>			
Εκφραστικοί (πατέρας)	0,19	0,14	0,13
Οικονομικοί (πατέρας)	0,19	0,11	0,10
Φροντίδα παιδιών (πατέρας)	0,08	0,01	0,02
Εκφραστικοί (μητέρα)	0,20	0,13	0,11
Οικονομικοί (μητέρα)	0,13	0,00	0,02
Φροντίδα παιδιών (μητέρα)	0,15	0,01	0,09

Σημείωση. Τιμές που δηλώνουν ασήμαντο ή χαμηλό μέγεθος επίδρασης ($\eta^2 < 0,06$) εμφανίζονται με κανονικά στοιχεία. Τιμές που δηλώνουν μέτριο μέγεθος επίδρασης ($0,06 < \eta^2 < 0,14$) με πλάγια στοιχεία. Τιμές που δηλώνουν υψηλό μέγεθος επίδρασης ($\eta^2 > 0,14$) με **έντονα** στοιχεία.

ζει τα ποσοστά της αποδιδόμενης διασποράς (δείκτες η^2) ως προς τη χώρα, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και το θρήσκευμα για όλες τις μεταβλητές της έρευνας.

Χρησιμοποιήθηκαν δύο μορφές στατιστικών αναλύσεων. Η πρώτη ήταν οι αναλύσεις σε επίπεδο χωρών, όπου υπολογίστηκαν οι συσχετίσεις (Pearson r) ανάμεσα στις οικοπολιτισμικές μεταβλητές (κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, θρησκευτικό δόγμα) και τις οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές (οικογενειακά δίκτυα, οικογενειακοί ρόλοι, οικογενειακές αξίες, προσωπικές αξίες, συναισθηματικοί δεσμοί, προσωπικότητα). Σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης το μέγεθος του δείγματος ήταν ίσο με 27, δηλαδή όσες οι χώρες που έλαβαν μέρος στην έρευνα, οι οποίες εκπροσωπήθηκαν με μία τιμή ανά μεταβλητή (για τις ψυχολογικές μετρήσεις οι τιμές αυτές προέκυψαν από το μέσο όρο των βαθμολογιών των συμμετεχόντων κάθε χώρας).

Η δεύτερη μορφή αναλύσεων ήταν σε ατομικό επίπεδο, επομένως το δείγμα ήταν ίσο με 5482 (δηλαδή το σύνολο των συμμετεχόντων στις 27 χώρες). Πραγματοποιήθηκε μια σειρά πολυμεταβλητών αναλύσεων διακύμανσης με ανεξάρτητους παράγοντες το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο (τρεις διαβαθμίσεις: χαμηλό, μεσαίο, υψηλό, όπως προέκυψαν από την ανάλυση κατά συστάδες) και το κυρίαρχο θρησκευτικό δόγμα (χριστιανοί ορθόδοξοι, καθολικοί, προτεστάντες, μουσουλμάνοι, βουδιστές/ινδουιστές/άλλο) και με εξαρτημένες μεταβλητές τις οικογενειακές και ψυχολογικές μετρήσεις (οικογενειακά δίκτυα, οικογενειακοί ρόλοι, οικογενειακές αξίες, προσωπικές αξίες, συναισθηματικοί δεσμοί, προσωπικότητα). Ας σημειωθεί ότι οι παραπάνω αναλύσεις ήταν μονοπαραγοντικές, δηλαδή χρησιμοποιήθηκε ένας ανεξάρτητος παράγοντας κάθε φορά.

Το μέγεθος των διαπολιτισμικών διαφορών στις αναλύσεις διακύμανσης εκτιμήθηκε με βάση το κριτήριο η^2 , δηλαδή το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς. Σύμφωνα με τα κριτήρια του Cohen (1988), ποσοστά της αποδιδόμενης διασποράς μικρότερα από $\eta^2=0,06$ δηλώνουν πολύ

μικρό ή ασήμαντο μέγεθος επίδρασης, ποσοστά ανάμεσα σε $\eta^2=0,06$ και $\eta^2=0,14$ δηλώνουν επιδράσεις μετρίου μεγέθους και η^2 άνω του 0,14 δηλώνουν επιδράσεις μεγάλου μεγέθους.

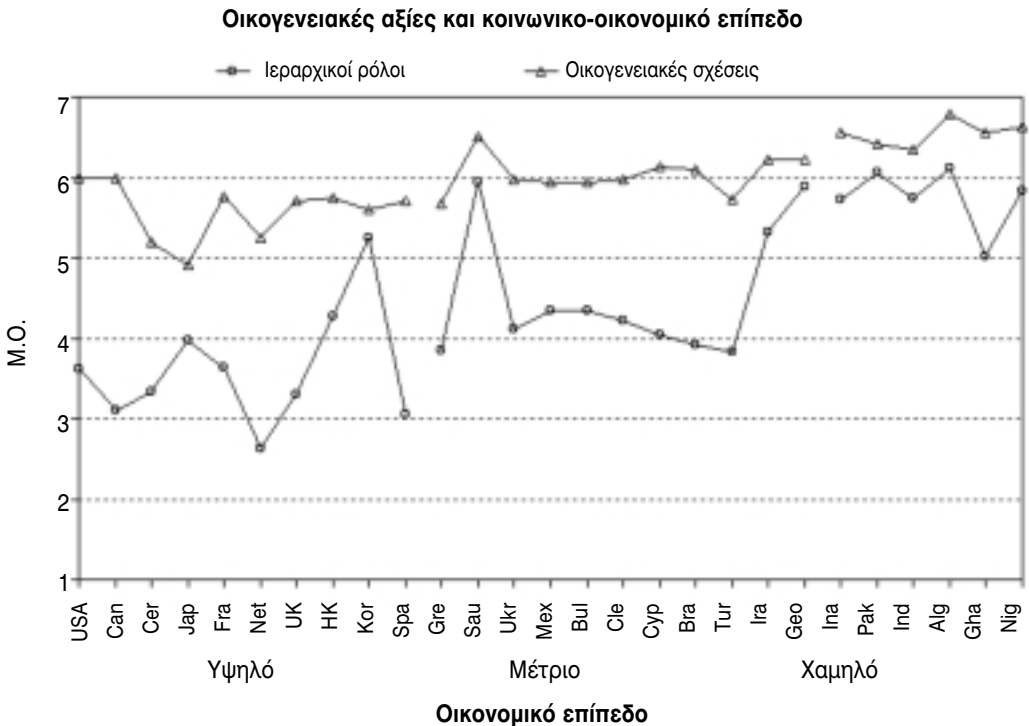
Οικοπολιτισμικές μεταβλητές

Το πρώτο σημαντικό εύρημα από τις στατιστικές αναλύσεις είναι ότι το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών αποτελεί την πιο ισχυρή οικοπολιτισμική μεταβλητή όσον αφορά τις συσχετίσεις με ορισμένες οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές (βλ. Πίν. 1). Το δεύτερο εύρημα είναι ότι το κυρίαρχο θρήσκευμα των χωρών συνδέεται, επίσης, με ορισμένες οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές, ωστόσο με μικρότερη ισχύ από ό,τι το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών. Το τρίτο εύρημα είναι ότι το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς ως προς τη χώρα (βλ. Πίν. 1) είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο για το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και το θρήσκευμα των χωρών σε όλες τις εξαρτημένες μεταβλητές. Το εύρημα αυτό υπογραμμίζει ότι υπάρχουν εκατοντάδες πολιτισμικές μεταβλητές, οι οποίες ενδέχεται να διαφοροποιούνται ανάμεσα στις χώρες. Οι οικοπολιτισμικές μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα αυτή είναι μόνο τρεις, δηλαδή, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, το κυρίαρχο θρήσκευμα και η θερμοκρασία των χωρών, από τις πιθανές πολιτισμικές μεταβλητές που συνδέονται με τις οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές.

Διακύμανση των οικογενειακών και ψυχολογικών μεταβλητών ως προς τη χώρα, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο και το κυρίαρχο θρήσκευμα

Οικογενειακές αξίες

Η σημαντικότερη ψυχολογική διαφορά ανάμεσα στις χώρες, με συνολικό ποσοστό αποδιδόμενης διασποράς $\eta^2=0,54$, εντοπίστηκε στον παράγοντα των οικογενειακών αξιών *ιεραρχικοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας*. Η χώρα εξη-

Alg=Αλγερία, Bra=Βραζιλία, Bul=Βουλγαρία, Can=Καναδάς, Cle=Χιλή, Cyp=Κύπρος, Fra=Γαλλία, Geo=Γεωργία, Ger=Γερμανία, Gha=Γκάνα, Gre=Ελλάδα, HK=Χονγκ-Κονγκ, Ind=Ινδία, Ina=Ινδονησία, Ira=Ιράν, Jap=Ιαπωνία, Kor=Νότια Κορέα, Mex=Μεξικό, Net=Ολλανδία, Nig=Νιγηρία, Pak=Πακιστάν, Sau=Σαουδική Αραβία, Spa=Ισπανία, Tur=Τουρκία, UK=Μεγάλη Βρετανία, Ukr=Ουκρανία, USA=Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Σχήμα 2
Μέσοι όροι οικογενειακών αξιών και κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών

γεί το 33% της αποδιδόμενης διασποράς. Το Σχήμα 2 απεικονίζει τους μέσους όρους των αξιών για τις 27 χώρες, οι οποίες έχουν ταξινομηθεί ανάλογα με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Οι φτωχότερες χώρες, οι οποίες βασίζονται ακόμη κυρίως στην αγροτική οικονομία, συμφωνούν πολύ με τις οικογενειακές αξίες στις οποίες ο πατέρας είναι αυταρχικός, ελέγχει την οικονομική και κοινωνική δύναμη της οικογένειας και η μητέρα απλώς φροντίζει τα παιδιά και το σπίτι και ακολουθεί τις αποφάσεις του πατέρα,

όπως προβλέπεται από την Οικοπολιτισμική Θεωρία του Berry (1976, 1979). Οι πλουσιότερες χώρες, με εξαίρεση την Κορέα, το Χονγκ Κονγκ και την Ιαπωνία, διαφωνούν πολύ με αυτές τις οικογενειακές αξίες, στις οποίες ο πατέρας είναι αυταρχικός και διαθέτει όλη την κοινωνική δύναμη. Η εξαίρεση των παραπάνω τριών χωρών έχει ιδιαίτερη σημασία επειδή ένα ενδεχόμενο συμπέρασμα είναι ότι, αν και οι χώρες αυτές έχουν αναπτυχθεί οικονομικά και κοινωνικά τις τελευταίες δεκαετίες, διατηρούν ακόμη τις ιεραρχικές

οικογενειακές αξίες που χαρακτηρίζουν τον ασιατικό πολιτισμό, όπως άλλωστε έχει προβλέψει ο Inkeles (1998), ένας από τους κορυφαίους κοινωνιολόγους και υποστηρικτές της θεωρίας του μοντερνισμού.

Οι χώρες με τους υψηλότερους μέσους όρους ήταν η Αλγερία ($M=6,11$), το Πακιστάν ($M=6,07$) και η Σαουδική Αραβία ($M=5,93$), οι οποίες είναι μουσουλμανικές χώρες. Περισσότερο διαφωνούν με τις ιεραρχικές αξίες η Ολλανδία ($M=2,63$), ο Καναδάς ($M=3,10$) και η Βρετανία ($M=3,30$). Η σειρά κατάταξης της Ελλάδας όσον αφορά το βαθμό συμφωνίας με τους *ιεραρχικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας* είναι 17η μεταξύ των 27 χωρών.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον το εύρημα ότι οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες για τις αξίες που αναφέρονται στις *σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια* (βλ. Σχήμα 2) δεν είναι τόσο μεγάλες ($\eta^2=0,29$) σε σύγκριση με τις αξίες που αφορούν τους *ιεραρχικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας*. Οι φτωχότερες χώρες συμφωνούν περισσότερο με τις αξίες αυτές από ό,τι οι πλουσιότερες χώρες ($\eta^2=0,18$), αλλά δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσά τους. Παρατηρούμε επίσης ότι οι συμμετέχοντες σε όλες τις χώρες συμφωνούν περισσότερο με τις αξίες για τις *σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια* ($M=5,99$) σε σύγκριση τις αξίες για τους *ιεραρχικούς ρόλους των γονέων* ($M=4,46$).

Οι χώρες με τους υψηλότερους μέσους όρους ήταν η Αλγερία ($M=6,78$), η Νιγηρία ($M=6,62$) και η Ινδονησία ($M=6,56$), πάλι μουσουλμανικές χώρες. Οι χώρες που διαφωνούν περισσότερο με τις αξίες για τις *σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια* ήταν η Ολλανδία ($M=5,24$), η Γερμανία ($M=5,20$) και, ένα μη αναμενόμενο εύρημα, η Ιαπωνία ($M=4,97$). Υπενθυμίζουμε ότι το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς ανάμεσα στις χώρες ($\eta^2=0,29$) είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό που οφείλεται στη επίδραση του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου ($\eta^2=0,18$), δηλαδή φαίνεται πως υπάρχουν και άλλες πολιτισμικές μεταβλητές, εκτός από αυτές που χρησιμοποιήσαμε στην έρευνα

αυτή, που ενδέχεται να διαμορφώνουν τις οικογενειακές αξίες. Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι οι Έλληνες διαφωνούν αρκετά με τις αξίες αυτές, όπως δείχνει η χαμηλή σειρά κατάταξής τους (23η) μεταξύ των 27 χωρών. Το εύρημα αυτό θα συζητηθεί διεξοδικά παρακάτω.

Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς των *ιεραρχικών αξιών* ως προς το κυρίαρχο θρήσκευμα ήταν στο ίδιο επίπεδο ($\eta^2=0,32$) με την αντίστοιχη τιμή για την επίδραση του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου. Η σύγκριση των μέσων όρων των πέντε θρησκευμάτων με την πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι οι μουσουλμανικές χώρες είχαν τους υψηλότερους μέσους όρους ($M=5,61$) και ακολουθούσαν, κατά σειρά, οι βουδιστικές/ινδουιστικές/άλλες θρησκείες ($M=4,74$), οι χριστιανικές ορθόδοξες ($M=4,43$), οι καθολικές ($M=3,62$) και οι προτεσταντικές χώρες ($M=3,47$).

Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς για τις *σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια* ως προς το κυρίαρχο θρήσκευμα ήταν χαμηλότερο ($\eta^2=0,12$). Η σύγκριση των μέσων όρων των πέντε θρησκευμάτων με την πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι οι μουσουλμανικές χώρες είχαν πάλι τους υψηλότερους μέσους όρους ($M=6,41$), ενώ ακολούθησαν οι ορθόδοξες χριστιανικές ($M=5,93$) και οι καθολικές χώρες ($M=5,84$). Τη χαμηλότερη συμφωνία με τις αξίες αυτές σημείωσαν οι βουδιστικές/ινδουιστικές/άλλες θρησκείες ($M=5,76$) και οι προτεσταντικές χώρες ($M=5,70$), οι μέσοι όροι των οποίων δεν διέφεραν σημαντικά μεταξύ τους.

Προσωπικές αξίες

Οι προσωπικές αξίες της *ενσωμάτωσης* βρίσκονται σε δεύτερη θέση, μετά τις ιεραρχικές οικογενειακές αξίες, όσον αφορά το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς ανάμεσα στις χώρες ($\eta^2=0,29$) και ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,20$). Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς των προσωπικών αξιών της *ιεραρχίας* ανάμεσα στις χώρες ($\eta^2=0,16$), αλλά ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,05$) δεν ήταν στατιστικώς σημαντικό. Οι προσωπικές

αξίες της αρμονίας είχαν ποσοστό αποδιδόμενη διασποράς $\eta^2=0,11$ για τις διαφορές ανάμεσα στις χώρες και $\eta^2=0,09$ ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο.

Οικογενειακοί ρόλοι του πατέρα και της μητέρας

Εκφραστικοί ρόλοι. Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς των εκφραστικών ρόλων ανάμεσα στις χώρες είναι $\eta^2=0,19$ για τον πατέρα και $\eta^2=0,20$ για τη μητέρα. Το ποσοστό της αποδιδόμενης στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο διασποράς για τους εκφραστικούς ρόλους της μητέρας (π.χ. παρέχει συναισθηματική στήριξη, κρατάει ενωμένη την οικογένεια, φροντίζει για καλό και ευχάριστο κλίμα στην οικογένεια, συμβάλλει στη διατήρηση των οικογενειακών σχέσεων, συμπαράστέκεται στους παππούδες) ήταν $\eta^2=0,13$. Το αντίστοιχο ποσοστό για τους εκφραστικούς ρόλους του πατέρα ήταν $\eta^2=0,14$. Οι χώρες με χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, δηλαδή οι κυρίως αγροτικές χώρες, σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία όσον αφορά τους εκφραστικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας συγκριτικά με τις πλούσιες χώρες.

Τους υψηλότερους μέσους όρους στους εκφραστικούς ρόλους της μητέρας σημείωσαν η Νιγηρία ($M=5,39$), η Ινδία ($M=5,27$) και το Πακιστάν ($M=5,23$). Οι χώρες με τους χαμηλότερους μέσους όρους ήταν η Ιαπωνία ($M=4,45$), η Ολλανδία ($M=4,41$) και η Χιλή ($M=4,12$). Τα ευρήματα για τη Χιλή και την Ιαπωνία δεν ήταν αναμενόμενα και υπογραμμίζουν την ανάγκη ανεύρεσης συγκεκριμένων πολιτισμικών στοιχείων που ενδέχεται να εξηγήσουν το φαινόμενο αυτό.

Τους υψηλότερους μέσους όρους στους εκφραστικούς ρόλους του πατέρα σημείωσαν το Πακιστάν ($M=5,15$), η Σαουδική Αραβία ($M=5,02$) και η Νιγηρία ($M=4,95$), ενώ οι χαμηλότεροι μέσοι όροι εντοπίστηκαν στην Ολλανδία ($M=3,81$), τη Γερμανία ($M=3,81$) και το Χονγκ Κονγκ ($M=3,79$). Παρατηρούμε πάλι ότι οι εκφραστικοί ρόλοι της μητέρας και του πατέρα είναι ισχυροί στις μουσουλμανικές χώρες. Οι εκφραστικοί ρόλοι της Ελληνίδας μητέρας και του Έλληνα πα-

τέρα κατατάσσονται και οι δύο στην 11η θέση ανάμεσα στις 27 χώρες.

Το ποσοστό της αποδιδόμενης στο θρήσκευμα διασποράς για τους εκφραστικούς ρόλους της μητέρας ήταν $\eta^2=0,11$. Η σύγκριση των μέσων όρων των πέντε θρησκειμάτων με την πολυμεταβλητή ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι οι μουσουλμανικές χώρες είχαν τους υψηλότερους μέσους όρους ($M=5,22$), δεύτερες κατατάχθηκαν οι ορθόδοξες χριστιανικές ($M=5,01$), τρίτες οι καθολικές ($M=4,75$) και οι προτεσταντικές ($M=4,76$), και τέταρτες οι βουδιστικές/ινδουιστικές/άλλες θρησκείες ($M=4,54$).

Οικονομικοί ρόλοι. Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς για τους οικονομικούς ρόλους του πατέρα (π.χ. συμβάλλει οικονομικά με την εργασία του, δίνει χαρτζιλίκι στα παιδιά, στηρίζει οικονομικά τα παιδιά στο επαγγελματικό τους ξεκίνημα, κάνει τα ψώνια, πληρώνει λογαριασμούς) ήταν $\eta^2=0,19$ ανάμεσα στις χώρες και $\eta^2=0,11$ ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Βρέθηκε πάλι ότι ο οικονομικός ρόλος του πατέρα είναι πιο ισχυρός στις αγροτικές χώρες. Τους υψηλότερους μέσους όρους είχαν το Πακιστάν ($M=5,41$), η Νιγηρία ($M=5,40$) και η Ινδία ($M=5,20$), ενώ οι χώρες με τους χαμηλότερους μέσους όρους ήταν η Γαλλία ($M=4,25$), η Ιαπωνία ($M=4,01$) και η Κορέα ($M=3,79$). Ο οικονομικός ρόλος του πατέρα στην Ελλάδα κυμάνθηκε σε σχετικά υψηλό επίπεδο, στην 6η θέση ανάμεσα στις 27 χώρες.

Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς για τους οικονομικούς ρόλους της μητέρας ανάμεσα στις χώρες ήταν $\eta^2=0,13$, ενώ δεν βρέθηκαν διαφορές ως προς στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,00$). Ενδέχεται να υπάρχουν, πάλι, άλλα πολιτισμικά στοιχεία που να εξηγούν τις διαφορές αυτές. Οι χώρες με τους υψηλότερους μέσους όρους στους οικονομικούς ρόλους της μητέρας ήταν η Ινδονησία ($M=5,15$), η Βουλγαρία ($M=4,97$) και το Μεξικό ($M=4,94$) και οι χώρες με τους χαμηλότερους μέσους όρους ήταν το Ιράν ($M=4,14$), η Σαουδική Αραβία ($M=3,95$) και η Αλγερία ($M=3,85$). Η Ελλάδα βρέθηκε στη 10η θέση μεταξύ των 27 χωρών.

Υπάρχει, ωστόσο, μια ενδιαφέρουσα αλληλεπίδραση ανάμεσα στους *οικονομικούς ρόλους της μητέρας και του πατέρα* μεταξύ των χωρών. Οι μέσοι όροι των τριών κοινωνικο-οικονομικών επιπέδων για τους *οικονομικούς ρόλους της μητέρας* είναι παρόμοιοι σε όλες τις χώρες, ενώ οι μέσοι όροι των *οικονομικών ρόλων του πατέρα* παρουσιάζουν σαφή αυξητική τάση από τις πλούσιες χώρες στις πιο φτωχές αγροτικές χώρες. Δηλαδή, οι πατέρες ασκούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τις μητέρες τους οικονομικούς ρόλους σε χώρες με χαμηλό και μεσαίο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, ενώ οι μητέρες ασκούν περισσότερο τους οικονομικούς ρόλους σε πλούσιες χώρες. Το εύρημα αυτό αποτελεί ένδειξη της αυξανόμενης οικονομικής και κοινωνικής δύναμης της μητέρας στις πλούσιες δυτικές χώρες, η οποία βασίζεται στο ότι η μητέρα εργάζεται και προσφέρει οικονομικά στην οικογένεια. Είναι ίσως αναμενόμενο ότι η αυξημένη οικονομική προσφορά της εργαζόμενης μητέρας έχει ως συνέπεια τη μείωση της οικονομικής δύναμης, της κοινωνικής εξουσίας και της αυταρχικής συμπεριφοράς του πατέρα στις χώρες με υψηλό οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο.

Το ποσοστό της αποδιδόμενης από το θρήσκευμα διασποράς των *οικονομικών ρόλων του πατέρα* ήταν $\eta^2=0,10$. Η σύγκριση μεταξύ των πέντε θρησκευμάτων έδειξε ότι οι μουσουλμανικές χώρες είχαν τους υψηλότερους μέσους όρους ($M=5,12$), δεύτερες ήταν οι ορθόδοξες χριστιανικές ($M=4,94$), τρίτες οι καθολικές ($M=4,51$) και οι προτεσταντικές ($M=4,52$) και τέταρτες οι βουδιστικές/ινδουιστικές/άλλες θρησκείες ($M=4,34$).

Φροντίδα των παιδιών. Η τιμή $\eta^2=0,08$ δείχνει ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις χώρες όσον αφορά τον οικογενειακό ρόλο του πατέρα *φροντίδα των παιδιών* (π.χ. *πηγαίνει τα παιδιά στο σχολείο, κάνει δουλειές του σπιτιού, διαβάζει τα παιδιά, παίζει με τα παιδιά*), ενώ στον τομέα αυτό δεν φαίνεται να επιδρά σημαντικά το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,01$) ούτε το θρήσκευμα ($\eta^2=0,02$). Παρατηρούμε πάλι έναν οικογενειακό ρόλο στον οποίο οι διαφορές ανάμεσα

στις χώρες οφείλονται σε ιδιαίτερες ενδοπολιτισμικές μεταβλητές.

Εφόσον εντοπίστηκαν διαφορές ανάμεσα στις χώρες, έχει ενδιαφέρον να δούμε ποιες είναι οι χώρες με τους υψηλότερους και τους χαμηλότερους μέσους όρους όσον αφορά τη *φροντίδα των παιδιών από τον πατέρα*. Τους υψηλότερους μέσους όρους είχαν η Κύπρος ($M=3,82$), ο Καναδάς ($M=3,76$) και το Πακιστάν ($M=3,63$) και τους χαμηλότερους μέσους όρους σημείωσαν η Αλγερία ($M=2,82$), το Ιράν ($M=2,80$) και η Κορέα ($M=2,77$). Οι Έλληνες πατέρες τοποθετούνται περίπου στο μέσο της κατάταξης, δηλαδή στη 14η θέση, ενώ οι Κύπριοι πατέρες κατατάσσονται στην 1η θέση μεταξύ των 27 χωρών.

Ο ρόλος *φροντίδα των παιδιών (και του σπιτιού) από τη μητέρα* δεν φαίνεται να συνδέεται με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,01$). Υπάρχουν διαφορές, ωστόσο, ανάμεσα στις χώρες ($\eta^2=0,15$) που ενδέχεται να οφείλονται σε ιδιαίτερες πολιτισμικές μεταβλητές και στο θρήσκευμα ($\eta^2=0,09$).

Οι χώρες με τους υψηλότερους μέσους όρους ήταν πάλι η Κύπρος ($M=4,94$), η Γεωργία ($M=4,93$) και η Ελλάδα ($M=4,80$) και οι χώρες με τους χαμηλότερους μέσους όρους ήταν η Σαουδική Αραβία ($M=3,72$), η Κορέα ($M=3,62$) και η Αλγερία ($M=3,59$).

Όσον αφορά την επίδραση του κυρίαρχου θρησκευματος, τους υψηλότερους μέσους όρους για τη *φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού από τη μητέρα* σημείωσαν οι ορθόδοξες χώρες ($M=4,78$), δεύτερες ήταν οι προτεσταντικές ($M=4,63$) και οι καθολικές ($M=4,56$), τρίτες οι μουσουλμανικές (4,19) και τελευταίες οι βουδιστικές/ινδουιστικές/άλλες θρησκείες ($M=3,97$).

Ίσως φανεί παράξενο ότι σε όλες σχεδόν τις παραπάνω ψυχολογικές και οικογενειακές μεταβλητές οι μουσουλμανικές χώρες είχαν τους υψηλότερους μέσους όρους, ιδιαίτερα όσον αφορά τους *εκφραστικούς* οικογενειακούς ρόλους, ενώ αντίθετα είχαν τους χαμηλότερους μέσους όρους στη *φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού*. Πώς εξηγείται αυτή η αντίφαση; Μια ενδεχόμενη ερμηνεία είναι ότι οι μουσουλμανικές

οικογένειες είναι συνάμα πολυγαμικές και πολυμειείς με συνέπεια οι γιαγιάδες, οι θείες και οι αδελφές να βοηθούν στη φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού. Η ερμηνεία για τις ασιατικές χώρες, όπως η Ιαπωνία, η Κορέα και το Χονγκ Κονγκ, είναι διαφορετική: το χαμηλό επίπεδο φροντίδας των παιδιών και του σπιτιού ίσως να σχετίζεται με το γενικότερα χαμηλό επίπεδο των χωρών αυτών σε μεταβλητές όπως οι αξίες για τις σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια και οι οικογενειακοί ρόλοι της μητέρας και του πατέρα. Θα έχει ενδιαφέρον, σε μελλοντικές μελέτες, στις μουσουλμανικές και στις βουδιστικές/ινδουιστικές αυτές χώρες, να διερευνηθούν οι συγκεκριμένες οικογενειακές και πολιτισμικές μεταβλητές σε συνδυασμό και με άλλες οικογενειακές μεταβλητές, ώστε να εξεταστούν διεξοδικότερα τα ευρήματα αυτά που η παρούσα έρευνα κατάφερε να αναδείξει.

Μια τελευταία παρατήρηση για τη φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού από τη μητέρα και τον πατέρα: οι διαφορές ανάμεσα στους μέσους όρους της μητέρας ($M=4,37$) και του πατέρα ($M=3,25$) ήταν από τις μεγαλύτερες στην έρευνα. Αβίαστα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η διστακτικότητα των πατέρων να αναλάβουν ρόλους για τη φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού είναι, ως ένα βαθμό, οικουμενικό φαινόμενο.

Οικογενειακά δίκτυα

Γεωγραφική εγγύτητα. Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς της γεωγραφικής εγγύτητας με τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας και τους συγγενείς ανάμεσα στις χώρες ήταν $\eta^2=0,17$, ενώ η αντίστοιχη τιμή για την επίδραση του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου ήταν πολύ χαμηλότερη ($\eta^2=0,02$). Από την άλλη μεριά, η ανάλυση διακύμανσης με το σύνολο των συμμετεχόντων ($N=5,482$) ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ανέδειξε μια τάση μεγαλύτερης απόστασης από την οικογένεια και τους συγγενείς ($M=3,25$)⁸ για τις πλούσιες χώρες, ενώ η απόσταση αυτή ήταν

μικρότερη στις χώρες με μεσαίο ($M=3,66$) και χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($M=3,60$). Το εύρημα αυτό άλλωστε επιβεβαίωσε μια από τις υποθέσεις της Οικοπολιτισμικής Θεωρίας του Berry (1976, 1979) και είναι σύμφωνο με πολλές μελέτες των οικογενειακών δικτύων (βλέπε Segalen, 2000).

Οι χώρες με τη μεγαλύτερη αναφερόμενη απόσταση από την οικογένεια και τους συγγενείς ήταν η Γερμανία ($M=2,29$), η Ολλανδία ($M=2,67$) και οι Ηνωμένες Πολιτείες ($M=2,71$). Οι χώρες με την πιο κοντινή απόσταση ήταν η Ινδία ($M=4,44$), το Χονγκ Κονγκ ($M=4,17$) και η Γεωργία ($M=4,15$). Η Ελλάδα κατατάχθηκε στην 5η θέση, δηλαδή μεταξύ των χωρών με κοντινή απόσταση από την οικογένεια και τους συγγενείς.

Το ποσοστό της αποδιδόμενης στο θρήσκευμα διασποράς της γεωγραφικής απόστασης από την οικογένεια και τους συγγενείς ήταν $\eta^2=0,08$. Μεγαλύτερη απόσταση ανέφεραν οι προτεσταντικές χώρες ($M=2,68$), δεύτερες ακολούθησαν οι καθολικές ($M=3,28$), τρίτες οι μουσουλμανικές ($M=3,56$) και τέταρτες οι ορθόδοξες χώρες (3,73).

Επισκέψεις. Σύμφωνα με τις πολυμεταβλητές αναλύσεις διακύμανσης, η χώρα ($\eta^2=11$) και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,06$) ερμηνεύουν στατιστικά σημαντικό ποσοστό της διασποράς των επισκέψεων σε μέλη της οικογένειας και συγγενείς. Η συσχέτιση των επισκέψεων με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών, ωστόσο, δεν ήταν ευθύγραμμη. Συχνότερες επισκέψεις σε συγγενείς ανέφεραν οι συμμετέχοντες στις χώρες μεσαίου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου ($M=4,50$). Λιγότερα συχνά επισκέπτονται τους συγγενείς οι συμμετέχοντες σε χώρες με υψηλό ($M=3,95$) και χαμηλό ($M=3,98$) κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, οι οποίοι δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους. Οι χώρες με τις συχνότερες επισκέψεις ήταν η Κύπρος ($M=4,97$), η Γεωργία ($M=4,79$) και η Ισπανία ($M=4,67$). Οι χώρες με τις λιγότερες επισκέψεις ήταν η Γερ-

8. Στην κλίμακα αυτή, η μικρότερη βαθμολογία δηλώνει μεγαλύτερη απόσταση.

μανία ($M=3,59$), οι ΗΠΑ ($M=3,56$) και η Κορέα ($M=2,90$). Η Ελλάδα κατατάχθηκε στην 4η θέση, μετά την Ισπανία.

Τηλεφωνική επικοινωνία. Τα ευρήματα για τη *συχνότητα τηλεφωνημάτων με την οικογένεια και τους συγγενείς* είναι παρόμοια με τα αντίστοιχα ευρήματα για τις επισκέψεις. Οι δείκτες η^2 για την επίδραση της χώρας και του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου στη *συχνότητα τηλεφωνημάτων* ήταν 0,17 και 0,07, αντίστοιχα. Η συσχέτιση της τηλεφωνικής επικοινωνίας με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών δεν ήταν ευθύγραμμη. Η ανάλυση διακύμανσης έδειξε ότι τη συχνότερη τηλεφωνική επικοινωνία ανέφεραν οι συμμετέχοντες σε χώρες μεσαίου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου ($M=3,61$), ακολούθησαν οι πλούσιες χώρες ($M=3,29$) και, τέλος, οι χώρες με χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($M=2,72$). Τα συχνότερα τηλεφωνήματα ανέφεραν και πάλι η Κύπρος ($M=4,24$), η Ελλάδα ($M=4,20$) και η Ουκρανία ($M=3,91$). Οι χώρες με τα λιγότερα τηλεφωνήματα ήταν η Αλγερία ($M=2,81$), η Νιγηρία ($M=2,21$) και η Γκάνα ($M=2,10$).

Προσωπικότητα

Το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς (δείκτης η^2) των διαστάσεων της προσωπικότητας ανάμεσα στις χώρες ήταν 0,14 για την *προσήνεια*, 0,17 για την *ευσυνειδησία*, 0,09 για την *συναισθηματική σταθερότητα* και 0,07 για την *εξωστρέφεια*. Επιπλέον, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο βρέθηκε ότι εξηγεί ποσοστό 13% της διασποράς των διαστάσεων της προσωπικότητας. Το εύρημα αυτό δεν είναι σύμφωνο με τα αποτελέσματα των McCrae και Terracciano (2005). Οι ερευνητές αυτοί βρήκαν συσχετίσεις ανάμεσα σε μια κλίμακα μέτρησης του οικονομικού επιπέδου και στις διαστάσεις της προσωπικότητας *εξωστρέφεια*, *προσήνεια* και *δεκτικότητα σε εμπειρίες* σε μεγάλη διαπολιτισμική μελέτη που διεξήγαγαν σε 50 χώρες. Ούτε η συσχέτιση του θρησκευάτος με τις διαστάσεις προσωπικότητας βρέθηκε στατιστικώς σημαντική στην έρευνά μας. Σημειώνεται, πάντως, ότι η κλίμακα προσωπικότητας που χρησιμοποιήσαν οι

McCrae και Terracciano διαφέρει αρκετά από την κλίμακα των Williams, Satterwhite και Saiz, παρόλο που και τα δύο εργαλεία βασίζονται στο ίδιο θεωρητικό υπόβαθρο (το μοντέλο των «μεγάλων πέντε» παραγόντων).

Συναισθηματικοί δεσμοί

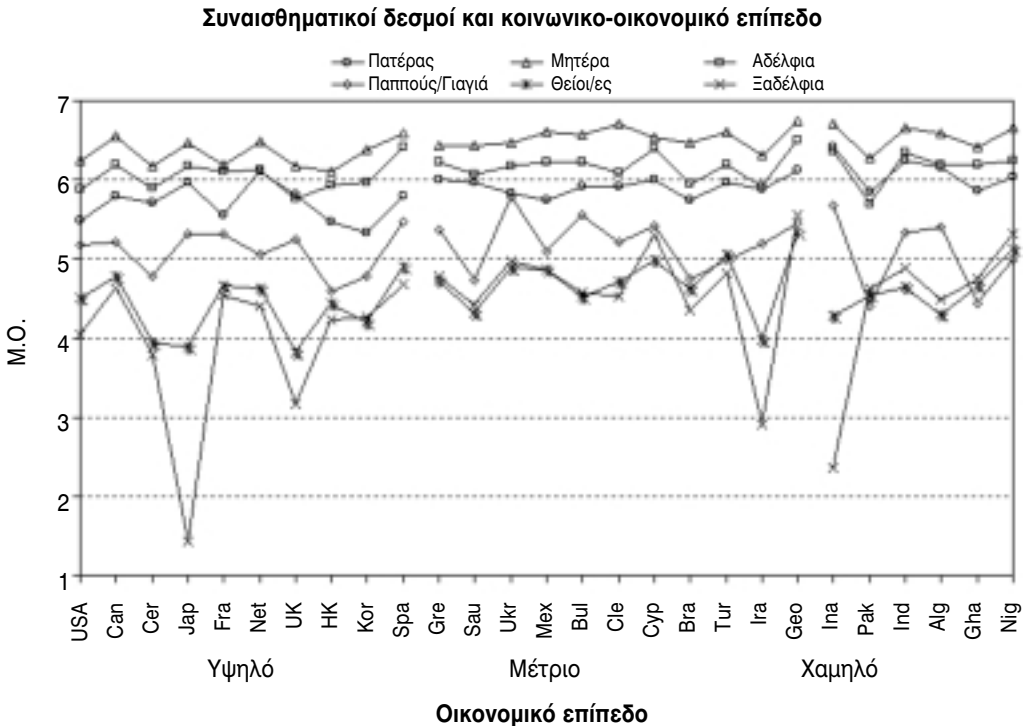
Οι *συναισθηματικοί δεσμοί* ανάμεσα στα μέλη της πυρηνικής οικογένειας –τον πατέρα, τη μητέρα και τα παιδιά– δεν διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των χωρών ($\eta^2=0,04$) ούτε ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,01$) ή το κυρίαρχο θρήσκευμα ($\eta^2=0,01$). Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το μέγεθος της συναισθηματικής εγγύτητας με τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας είναι όμοιο σε όλες τις χώρες, δηλαδή συνιστά οικουμενικό ψυχολογικό φαινόμενο.

Οι *δεσμοί με τους συγγενείς*, ωστόσο, διαφέρουν ανάμεσα στις χώρες ($\eta^2=0,09$), αν και κάτι τέτοιο δεν ισχύει για το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ($\eta^2=0,02$) ή το κυρίαρχο θρήσκευμα ($\eta^2=0,04$). Το συμπέρασμα είναι ότι, όπως και με άλλες ψυχολογικές και οικογενειακές μεταβλητές, οι διαφορές των συναισθηματικών δεσμών ανάμεσα στις χώρες εξηγούνται ενδεχομένως από άλλους πολιτισμικούς παράγοντες.

Ένα, ίσως, πιο εντυπωσιακό οικουμενικό φαινόμενο είναι ότι σε όλες τις χώρες οι συμμετέχοντες αναφέρουν πως αισθάνονται πιο κοντά πρώτα με τη μητέρα, στη συνέχεια με τα αδέρφια και μετά με τον πατέρα (βλ. Σχήμα 3).

5. Συζήτηση

Τα ευρήματα της έρευνας οδηγούν σε ένα γενικό συμπέρασμα, ότι δηλαδή υπάρχουν διαφορές καθώς και ομοιότητες στις οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές ανάμεσα στις 27 χώρες. Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών ήταν ο ισχυρότερος παράγοντας της διασποράς των οικογενειακών και ψυχολογικών μεταβλητών. Το κυρίαρχο θρήσκευμα των χωρών εξηγεί, επίσης, σημαντικό μέρος της διασποράς των μεταβλητών.

Alg=Αλγερία, Bra=Βραζιλία, Bul=Βουλγαρία, Can=Καναδάς, Cle=Χιλή, Cyp=Κύπρος, Fra=Γαλλία, Geo=Γεωργία, Ger=Γερμανία, Gha=Γκάνα, Gre=Ελλάδα, HK=Χονγκ-Κονγκ, Ind=Ινδία, Ina=Ινδονησία, Ira=Ιράν, Jap=Ιαπωνία, Kor=Νότια Κορέα, Mex=Μεξικό, Net=Ολλανδία, Nig=Νιγηρία, Pak=Πακιστάν, Sau=Σαουδική Αραβία, Spa=Ισπανία, Tur=Τουρκία, UK=Μεγάλη Βρετανία, Ukr=Ουκρανία, USA=Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Σχήμα 3
Μέσοι όροι συναισθηματικών δεσμών με τα μέλη της οικογένειας και κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών

Η ισχυρότερη συσχέτιση ανάμεσα στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών και τις εξαρτημένες μεταβλητές παρατηρήθηκε στις *ιεραρχικές αξίες του πατέρα και της μητέρας*. Οι αξίες αυτές είναι χαρακτηριστικές των αγροτικών κοινωνιών και των εκτεταμένων οικογενειών που σχετίζονται με την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων του πατέρα και της μητέρας, τον απόλυτο έλεγχο των οικονομικών του σπιτιού από τον άνδρα/πατέρα, τον αυταρχικό ρόλο του πατέρα, την υποδεέστερη θέση της μητέρας και την υπακοή

των παιδιών. Προς την ίδια κατεύθυνση ήταν οι αξίες *ενσωμάτωση, ιεραρχία και αρμονία* του Schwartz (1992, 1994). Φαίνεται, δηλαδή, ότι με την οικονομική ανάπτυξη των αγροτικών χωρών, όπως η Ελλάδα, αναπτύσσεται το εκπαιδευτικό σύστημα και ο χώρος της εργασίας, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και η οικονομική δύναμη της γυναίκας οδηγούν σε μεγαλύτερη αυτονομία και, στη συνέχεια, σε απόρριψη του αυταρχικού παραδοσιακού ρόλου του πατέρα.

Από την άλλη μεριά, υπάρχει περισσότερη συμφωνία σε όλες τις χώρες γύρω από τις αξίες για τις σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια, δηλαδή την αλληλοβοήθεια, το σεβασμό, τις υποχρεώσεις προς γονείς και συγγενείς κ.ά. Το εύρημα αυτό είναι σύμφωνο με τη θεωρία της Kagitcibasi (1996, 2006, 2007), η οποία προβλέπει ότι στις οικονομικά αναπτυσσόμενες χώρες η αυξημένη αυτονομία και η συνακόλουθη απόρριψη των αυταρχικών αξιών του πατέρα από τους νέους δεν μειώνουν τους ψυχολογικούς δεσμούς με την οικογένεια.

Επιπλέον, βρέθηκαν συσχετίσεις ανάμεσα στους εκφραστικούς ρόλους του πατέρα και της μητέρας και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών, αν και όχι τόσο ισχυρές όσο αυτές που εντοπίστηκαν για τις ιεραρχικές αξίες. Οι εκφραστικοί ρόλοι στις αγροτικές χώρες είναι υψηλότεροι σε σχέση με τις οικονομικά ανεπτυγμένες δυτικές χώρες. Υπάρχουν επίσης υψηλές συνάφειες ανάμεσα στους εκφραστικούς ρόλους και τις αξίες αναφορικά με τις σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια. Οι αγροτικές χώρες άλλωστε είναι κοινωνίες στις οποίες λειτουργεί ακόμη το εκτεταμένο οικογενειακό σύστημα. Η συνολική εικόνα παραπέμπει σε οικογένειες με κάπως πιο στενές σχέσεις, συναισθηματικές όσο και οικονομικές.

Οι πατέρες έχουν ισχυρότερους οικονομικούς ρόλους σε χώρες μεσαίου και χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, σε αντίθεση με τις πλούσιες δυτικές χώρες όπου οι οικονομικοί ρόλοι των πατέρων και των μητέρων δεν διαφέρουν.

Παρομοίως, τα γνωρίσματα της προσωπικότητας *προσήγεια* και *ευσυνειδησία* τείνουν να εμφανίζονται λιγότερο συχνά στις πλούσιες χώρες από ό,τι στις αγροτικές. Οι συσχετίσεις αυτές, ωστόσο, ήταν χαμηλού βαθμού.

Όσον αφορά τα οικογενειακά δίκτυα, βρέθηκε ότι οι συγγενείς στις πλούσιες δυτικές χώρες κατοικούν σε μεγαλύτερη γεωγραφική απόσταση από την πυρηνική οικογένεια, αλλά οι επισκέψεις και η τηλεφωνική επικοινωνία με συγγενείς είναι πιο συχνές στις χώρες μεσαίου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου.

Το κυρίαρχο θρήσκευμα της χώρας συνδέεται με τους οικογενειακούς ρόλους, τα οικογενειακά δίκτυα και τα ψυχολογικά στοιχεία, όχι όμως τόσο έντονα όσο το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Τους υψηλότερους μέσους όρους στους εκφραστικούς ρόλους της μητέρας και του πατέρα είχαν οι μουσουλμανικές χώρες και ακολούθησαν με φθίνουσα πρόοδο οι ορθόδοξοι χριστιανοί, οι προτεστάντες και οι καθολικοί. Τους υψηλότερους μέσους όρους στους οικονομικούς ρόλους είχαν οι μουσουλμάνοι πατέρες και ακολούθησαν πάλι με φθίνουσα πρόοδο οι ορθόδοξοι χριστιανοί, οι προτεστάντες και οι καθολικοί. Οι ορθόδοξες χριστιανές μητέρες είχαν τους υψηλότερους μέσους όρους στους οικογενειακούς ρόλους αναφορικά με τη *φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών* και οι μουσουλμάνες μητέρες είχαν τους χαμηλότερους. Επίσης, οι ορθόδοξοι επισκέπτονται και τηλεφωνούν στην οικογένεια και τους συγγενείς περισσότερο συχνά από τις άλλες θρησκείες.

Ποιες είναι οι ομοιότητες στα οικογενειακά δίκτυα, τους οικογενειακούς ρόλους και τα ψυχολογικά γνωρίσματα ανάμεσα σε χώρες; Δηλαδή, ποια είναι τα πανανθρώπινα οικογενειακά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά ανάμεσα στις χώρες; Η σημαντικότερη πανανθρώπινη μεταβλητή ήταν οι *συναισθηματικοί δεσμοί*, πρώτον, με την πυρηνική οικογένεια και τους συγγενείς και, δεύτερον, με συγκεκριμένα μέλη της πυρηνικής οικογένειας —πιο στενοί με τη μητέρα, μετά με τα αδέρφια, και τέλος με τον πατέρα. Το επίπεδο των εκφραστικών ρόλων ήταν πιο υψηλό από τους υλικούς ρόλους σε όλες τις χώρες. Οι μέσοι όροι των εκφραστικών ρόλων και της *φροντίδας των παιδιών* από τη μητέρα ήταν ισχυρότεροι από τους αντίστοιχους ρόλους του πατέρα σε όλες τις χώρες. Οι *οικονομικοί ρόλοι* του πατέρα ήταν πιο υψηλοί από τους αντίστοιχους της μητέρας, εκτός από τις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες, όπου κυμάνθηκαν στο ίδιο επίπεδο. Τελικά, οι *οικονομικοί ρόλοι* της μητέρας και η *φροντίδα των παιδιών* βρίσκονται σε παρόμοιο επίπεδο σε όλες τις χώρες, ανεξαρτήτως του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου.

Η καίρια πειραματική υπόθεση της μελέτης ήταν ότι η οικογένεια, ως σημαντικός πολιτισμικός θεσμός, προσαρμόζεται στο οικοπολιτισμικό πλαίσιο και μεταδίδει πολιτισμικά γνωρίσματα στα μέλη της (Berry, 1976, 1979. Kagitcibasi, 1996, 2006, 2007). Τίθεται το ερώτημα: κατά πόσο οι διαφορές στις ψυχολογικές και οικογενειακές μεταβλητές αντιπροσωπεύουν μόνο πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στις χώρες ή είναι ενδείξεις του μετασχηματισμού της οικογένειας λόγω της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης των χωρών; Επειδή το σχέδιο της έρευνας δεν ήταν διαχρονικό, δεν μας επιτρέπεται να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι οι παρατηρούμενες διαφορές στις μεταβλητές αποτελούν ενδείξεις πολιτισμικής μεταβολής των χωρών και μετασχηματισμού της οικογένειας.

Υπάρχουν, ωστόσο, ορισμένες ενδείξεις προς την παραπάνω κατεύθυνση. Μία είναι οι *ιεραρχικές αξίες του πατέρα και της μητέρας*, οι οποίες επιδεικνύουν τις μεγαλύτερες διαφορές των μέσων όρων ως προς το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Χώρες όπως η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Τουρκία, οι οποίες μέχρι πρόσφατα ήταν κυρίως αγροτικές κοινωνίες, απορρίπτουν αυτές τις χαρακτηριστικές αξίες των αγροτικών κοινωνιών. Πολλές μελέτες στον ελληνικό χώρο (Γεώργας, 1986α,β, 1999α,β. Γεώργας, Γκαρή & Μυλωνάς, 2004) έχουν διαπιστώσει την απόρριψη των παραδοσιακών αυτών ιεραρχικών αξιών.

Δεύτερη ενδεχόμενη ένδειξη βρίσκεται στην άλλη οικογενειακή αξία, *σχέσεις με τους συγγενείς και την οικογένεια*, όπου το ποσοστό της αποδιδόμενης διασποράς δεν είναι τόσο μεγάλο όσο είναι στις *ιεραρχικές αξίες του πατέρα και της μητέρας*. Το μέγεθος της επίδρασης του κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου πάνω στις αξίες για τις σχέσεις με την οικογένεια και τους συγγενείς είναι το δεύτερο υψηλότερο συγκριτικά με την επίδραση του ίδιου παράγοντα σε άλλες οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές. Οι αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Ελλάδα, η Τουρκία, η Ουκρανία και η Χιλή, έχουν σχετικά χαμηλούς μέσους όρους στη μεταβλητή αυτή. Τίθεται το ερώτημα, ωστόσο, αν οι *σχέσεις με τους συγγε-*

νείς και την οικογένεια είναι ενδείξεις της μεταβολής πολιτισμικών στοιχείων των χωρών και του μετασχηματισμού της οικογένειας ή αντιπροσωπεύουν εδραιωμένες παραδοσιακές αξίες των χωρών. Δεν υπάρχει καταληκτική απάντηση στο ερώτημα αυτό.

Άλλη ενδεχόμενη ένδειξη μεταβολής είναι η μεγαλύτερη *συχνότητα επισκέψεων και τηλεφωνημάτων* με συγγενείς που καταγράφηκαν στις χώρες μεσαίου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου. Την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη των χωρών συνοδεύει η εσωτερική μετανάστευση από την επαρχία προς τις αστικές περιοχές με σκοπό την εύρεση εργασίας ή τη φοίτηση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι νέες οικογένειες στον αστικό χώρο συχνά επικοινωνούν τηλεφωνικά με τους γονείς και τους συγγενείς στην επαρχία, ενώ επίσης επισκέπτονται συχνά τους συγγενείς τους στον αστικό χώρο. Το φαινόμενο αυτό έχει μελετηθεί αναλυτικά στη χώρα μας (Γεώργας, 1999α,β. Γεώργας, Γκαρή & Μυλωνάς, 2004. Georgas et al., 2001. Hantrais, 2003. Μαράτου-Αλιπράντη, 1999. Μουσοπούρου, 1999. Μουσοπούρου & Στρατηγάκη, 2003. Παπαδήμου, 1999).

Άλλες ενδείξεις αλλαγών στο χώρο της οικογένειας βασίζονται στις ποιοτικές περιγραφές των οικογενειών στις 30 χώρες (Georgas et al., 2006). Οι γηγενείς συνεργάτες, εκτός από τη συλλογή των δεδομένων, περιέγραψαν το οικολογικό και κοινωνικό πλαίσιο της χώρας τους, το παραδοσιακό οικογενειακό σχήμα και τις αλλαγές στο χώρο της σύγχρονης οικογένειας. Οι ποιοτικές αναλύσεις (Poortinga & Georgas, 2006) περιγράφουν μια εικόνα σύμφωνα με την οποία η είσοδος της γυναίκας στο εκπαιδευτικό σύστημα και στο χώρο της εργασίας και η οικονομική προσφορά της στην οικογένεια οδήγησαν σε μείωση της δύναμης του πατέρα και σε σταδιακή αύξηση της δύναμης της μητέρας. Οι τάσεις αυτές παρατηρούνται σε χώρες όπως η Μογγολία, η Χιλή και οι χώρες της νότιας και ανατολικής Ευρώπης. Στις χώρες της βόρειας Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής η οικονομική δύναμη της μητέρας στην οικογένεια είναι ισότιμη του πατέρα.

Από την άλλη μεριά, παρόλο που υπάρχουν ενδείξεις για τη μεταβολή ορισμένων στοιχείων της οικογένειας σε αρκετές αναπτυσσόμενες χώρες, δεν παρατηρούνται ωστόσο μεγάλες διαπολιτισμικές διαφορές σε άλλες οικογενειακές και ψυχολογικές μεταβλητές. Συνάγεται το συμπέρασμα ότι, παρόλο που έχει διαπιστωθεί ο μετασχηματισμός της οικογένειας σε πολλές χώρες της υφελίου, οι στενοί συναισθηματικοί δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της πυρηνικής οικογένειας και η επικοινωνία με τους συγγενείς είναι ένα πανανθρώπινο φαινόμενο, ακόμα και στις πλούσιες δυτικές κοινωνίες. Ο ρόλος της μητέρας, η οποία φροντίζει τα παιδιά και το σπίτι, δεν έχει αλλάξει τόσο όσο ο ρόλος του πατέρα ως αρχηγού της οικογένειας.

Όπως αναμενόταν, οι *συναισθηματικοί δεσμοί με τα μέλη της πυρηνικής οικογένειας* είναι πιο ισχυροί από ό,τι οι *δεσμοί με τους συγγενείς*. Είχαμε προβλέψει, ωστόσο, ότι οι συναισθηματικοί δεσμοί με τους συγγενείς θα ήταν στενότεροι σε αντιστρόφως ανάλογη σχέση με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο των χωρών, δηλαδή θα ήταν λιγότερο στενοί στις πλούσιες χώρες. Αναμενόταν ότι σε χώρες με ισχυρό σύστημα εκτεταμένων οικογενειών, οι σχέσεις ανάμεσα στις οικογένειες θα ήταν πιο αρμονικές και συνεργατικές. Το εύρημα ότι υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στις χώρες όσον αφορά τους συναισθηματικούς δεσμούς με τους συγγενείς, ανεξάρτητα από το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, απαιτεί πιο αναλυτική μελέτη η οποία να συμπεριλαμβάνει και άλλα πολιτισμικά στοιχεία. Φαίνεται ότι οι σχέσεις με συγγενείς, κυρίως σε χώρους όπως η οικονομική επιβίωση, η εκμετάλλευση της καλλιεργήσιμης γης, της κτηματικής περιουσίας, ζητήματα κληρονομιάς, αλλά και προσωπικές αντιπαραθέσεις, ενδέχεται να οδηγούν σε προστριβές στο εσωτερικό της ευρύτερης οικογένειας – ένα ακόμη πανανθρώπινο φαινόμενο.

Αναφέρθηκε προηγουμένως η απόρριψη από τις κοινωνικο-οικονομικά αναπτυσσόμενες χώρες των *ιεραρχικών αξιών του πατέρα και τις μητέρας*, με εξαίρεση την Κορέα, το Χονγκ Κονγκ και την Ιαπωνία. Η εξαίρεση αυτή έχει σημασία επει-

δή, παρόλο που οι χώρες αυτές έχουν αναπτυχθεί οικονομικά και κοινωνικά τις τελευταίες δεκαετίες, διατηρούν ακόμη τις παραδοσιακές ιεραρχικές οικογενειακές αξίες οι οποίες χαρακτηρίζουν τον ασιατικό πολιτισμό, όπως άλλωστε έχει προβλεφθεί από τον κορυφαίο κοινωνιολόγο και υποστηρικτή της θεωρίας του μοντερνισμού Inkeles (1998).

Ελάχιστες διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στις χώρες στα οικογενειακά δίκτυα, εκτός από τη *γεωγραφική απόσταση με συγγενείς*. Το ότι δεν παρουσιάστηκαν στοιχεία για τη δομή της οικογένειας στις χώρες της έρευνας (όπως ποσοστιαία κατανομή των πυρηνικών, εκτεταμένων και μονογονεϊκών οικογενειών) θα μπορούσε να θεωρηθεί παράλειψη. Οι δημογραφικές μελέτες όμως περιορίζονται να μετρούν τον αριθμό των ατόμων και τη συγγενεία τους στο νοικοκυριό, καθώς και να κατηγοριοποιούν τους τύπους της οικογένειας, χωρίς ωστόσο να συμπεριλαμβάνουν πληροφορίες για τις σχέσεις ανάμεσα στους συγγενείς. Παρατηρείται, δηλαδή, εννοιολογική σύγχυση ανάμεσα στο *νοικοκυριό* – το σπίτι ή το χώρο κατοικίας – και την έννοια της οικογένειας, η οποία αναπαράγεται σε δημογραφικές μελέτες (Yanagisako, 1979) και προκαλεί σύγχυση στην κατανόηση των εννοιών της πυρηνικής και της εκτεταμένης οικογένειας (βλ. Γεώργας, Γκαρή & Μυλωνάς, 2004).

Θεωρούμε ότι οι μετρήσεις για τα οικογενειακά δίκτυα προσφέρουν πιο σημαντικές πληροφορίες για τη λειτουργία της οικογένειας από ό,τι η μέτρηση της ποσοστιαίας κατανομής των διαφορετικών τύπων οικογένειας. Το κύριο θέμα στην έρευνα αυτή ήταν λιγότερο πόσο έχει αυξηθεί ο αριθμός των πυρηνικών οικογενειών στις υπό μελέτη χώρες ή σε ποιο οικογενειακό σχήμα κατοικούν οι ερωτώμενοι. Αντιθέτως, το ενδιαφέρον μας επικεντρώθηκε σε ψυχολογικά στοιχεία όπως οι οικογενειακές αξίες, οι οικογενειακοί ρόλοι, οι συναισθηματικοί δεσμοί και η επικοινωνία με τα μέλη της πυρηνικής και της εκτεταμένης οικογένειας. Ίσως ένας πιο εύστοχος ορισμός της σχέσης μεταξύ πυρηνικής και εκτεταμένης οικογένειας είναι του Murdock

(1949): η πυρηνική οικογένεια είναι μια μονάδα σε ένα σύνολο που απαρτίζεται από αντίστοιχες μονάδες πυρηνικών οικογενειών, οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με συγγένεια και αποτελούν την εκτεταμένη οικογένεια. Η εκτεταμένη οικογένεια, δηλαδή, απαρτίζεται από πολλές πυρηνικές οικογένειες, π.χ. ο πατέρας, η μητέρα και τα παιδιά, οι γονείς και οι θείοι του πατέρα και της μητέρας, τα αδέρφια του πατέρα και της μητέρας, τα ξαδέρφια κ.ο.κ.

Άλλωστε, πολλές έρευνες που διεξήχθησαν στις βιομηχανικές κοινωνίες της βόρειας Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα, ότι οι περισσότεροι κάτοικοι της μεγάλης πόλης δεν είναι απομονωμένοι, αλλά ζουν μέσα σε κάποιο δίκτυο ανθρώπων, επικοινωνούν τακτικά μαζί τους, τους επισκέπτονται και τους παρέχουν βοήθεια ή δέχονται την υποστήριξή τους σε ώρες ανάγκης (Segalen, 1986, 2000. Uzoka, 1979).

Οι λειτουργίες της πυρηνικής νεοτοπικής οικογένειας, δηλαδή η ανατροφή των παιδιών, η οικονομική συνεργασία, οι αλληλεπιδράσεις, οι αλληλεξαρτήσεις και άλλες ψυχολογικές διαστάσεις ανάμεσα στην πυρηνική οικογένεια και αυτές των παππούδων και άλλων συγγενών, μπορεί να είναι στενότερες, όπως συμβαίνει στην ελληνική οικογένεια. Γεωγραφική απόσταση δεν σημαίνει αναγκαστικά ψυχολογική απόσταση, όπως φαίνεται από τα πορίσματα των ερευνών μας. Για τους λόγους αυτούς προτιμήθηκε στη μελέτη αυτή, αντί να καταγραφούν τα ποσοστά των σχημάτων οικογένειας σε κάθε χώρα, να εφαρμοστεί η μέθοδος μέτρησης των οικογενειακών δικτύων.

Η οικονομική ανάπτυξη είναι ισχυρός παράγοντας που επιφέρει κοινωνικές μεταβολές και μετασχηματισμό της οικογένειας. Από την άλλη μεριά, ορισμένα πολιτισμικά στοιχεία, όπως το κυρίαρχο θρήσκευμα της χώρας, συνδράμουν στο να διατηρούνται παραδοσιακά ήθη και έθιμα. Μια μελέτη των Inglehart και Baker (2000) βρήκε ότι οι *παραδοσιακές αξίες* έναντι της *εκκοσμικευσης* (Secularism-Rationalism) και η *επιβίωση* έναντι της *αυτοβουλίας* (Self-Expression) υπο-

στηρίζουν τη θεωρία του Huntington (1996) αναφορικά με την επιρροή της θρησκείας σε πολιτισμικές ζώνες της υφηλίου. Επίσης, μελέτη του Georgas και συνεργατών (2004) ανέλυσε τις σχέσεις ανάμεσα στο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, το θρήσκευμα, τις αξίες και άλλες ψυχολογικές μεταβλητές σε μεγάλο αριθμό χωρών. Το συμπέρασμα των αναλύσεων ήταν ότι τόσο το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της χώρας όσο και το θρήσκευμα συναρτώνται με ψυχολογικές μεταβλητές με διαφορετικούς τρόπους.

Ένα καίριο ερώτημα της έρευνας αφορά το αν είναι αναπόφευκτος ο μετασχηματισμός της μορφής των οικογενειών των μη δυτικών χωρών σε οικογενειακούς τύπους και λειτουργίες πυρηνικών οικογενειών των χωρών της βόρειας Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής, όπως προβλέπεται από τη θεωρία του μοντερνισμού (Inkeles, 1998. Weiner, 1966). Η θεωρία προβλέπει ότι η δυναμική της οικονομικής ανάπτυξης είναι «νομοτελειακή», ούτως ώστε να είναι αναπόφευκτη η σύγκλιση σε ένα σύστημα νεωτεριστικών ατομικιστικών αξιών σε όλες της χώρες του κόσμου. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης (King, 1991. Robertson, 1992) προβλέπει, επίσης, ότι η δημιουργία μιας οικουμενικής κοινής αγοράς θα οδηγήσει σε μια ενιαία οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική κατάσταση του ζην, όπου θα εξαλειφθούν οι παραδοσιακές προσεγγίσεις των εννοιών «κοινωνία» και «πολιτισμός», καθώς και οι παραδοσιακοί πολιτισμοί, ώστε να υπάρχει ομοιογένεια πολιτισμικών καταστάσεων προς μια πλανητική διάσταση της θεώρησης των κοινωνικών και των πολιτισμικών δεδομένων.

Η απόλυτη άγνοια της έννοιας και της δυναμικής των πολιτισμικών στοιχείων έχει προβληματίσει ορισμένους σύγχρονους πολιτικούς επιστήμονες. Ο Huntington (1996) αμφισβητεί την ισχύ της ιδεολογίας, της πολιτικής και της οικονομικής δύναμης μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου. Οι πολλές συγκρούσεις ανάμεσα σε χώρες και οι εμφύλιοι πόλεμοι τα τελευταία χρόνια έχουν τις ρίζες τους στις διαφορετικές πολιτισμικές αξίες – κυρίως, στη θρησκεία – ανάμεσα σε εθνοπολιτισμικές ομάδες. Δηλαδή, οι έννοιες

της εθνικής ταυτότητας και των πολιτισμικών αξιών έχουν αναβιώσει σε πολλές χώρες. Ο πολιτικός επιστήμονας Harrison (2000) υποστηρίζει πως η χαρακτηριστική στρατηγική των οικονομολόγων, ότι δηλαδή οι οικονομικές πολιτικές και τα μαθηματικά οικονομικά μοντέλα των δυτικών χωρών θα έχουν τα ίδια αποτελέσματα σε όλες τις χώρες της υφελίου, έχει αποτύχει συχνά επειδή δεν λαμβάνει υπόψη τα πολιτισμικά στοιχεία των χωρών.

Ο Berry βασιζόμενος στη θεωρία του επιπολιτισμού υποστηρίζει ότι οι επαφές ανάμεσα σε χώρες, π.χ. στην οικουμενική αγορά και στο Διαδίκτυο, δεν οδηγούν αναπόφευκτα στην ομοιομορφία ούτε των χωρών ούτε των ατόμων (Berry, 2003. Berry et al., 2006. Sam & Berry, 2006). Οι μετανάστες αντιμετωπίζουν καινοφανή πολιτισμικά στοιχεία στη χώρα υποδοχής και προσαρμόζονται με διάφορες στρατηγικές, όπως την *εναρμόνιση*, την *αφομοίωση*, το *διαχωρισμό* ή την *περιθωριοποίηση*. Οι επαφές ανάμεσα σε χώρες, τις οποίες επιφέρει η παγκοσμιοποίηση, δεν οδηγούν αναγκαστικά σε αφομοίωση όλων των καινοφανών ξένων στοιχείων ούτε από τα άτομα ούτε από τις χώρες. Τα μοντέλα του επιπολιτισμού προβλέπουν ότι τα νέα στοιχεία ενδέχεται να ενσωματώνονται στα τοπικά πολιτισμικά γνωρίσματα ή να απορρίπτονται ή ακόμη και να αγνοούνται παντελώς.

Συμπερασματικά, διατυπώνεται η πρόβλεψη ότι η λειτουργία της οικογένειας του μέλλοντος θα μεταβάλλεται σταδιακά, αλλά ενδέχεται να διατηρήσει αρκετές από τις παραδοσιακές πολιτισμικές ιδιαιτερότητές της. Άλλωστε, ο ίδιος ο κοινωνιολόγος Inkeles θεωρεί ότι, παρόλο που η θεωρία του εκσυγχρονισμού είναι σύμφωνη με την πρόβλεψη της σύγκλισης των οικογενειακών τύπων της πυρηνικής οικογένειας στις οικονομικά αναπτυγμένες δυτικές χώρες, οι οικογενειακές σχέσεις σε άλλους πολιτισμούς είναι τόσο σύνθετες και συνδεδεμένες με την ιστορία και τα πολιτισμικά στοιχεία της χώρας, ώστε να μην υποκύπτουν στη «νομοτελειακή» δυναμική του εκσυγχρονισμού όπως ισχύει στις δυτικές χώρες. Ορισμένες μορφές συμπεριφοράς των με-

λών της οικογένειας είναι διαχρονικά σταθερές σε όλες τις χώρες, φαινόμενο το οποίο υποδεικνύει ότι ορισμένες ψυχολογικές ανάγκες του ανθρώπου αντιστέκονται σε κοινωνικές αλλαγές.

Βιβλιογραφία

- Bendix, R. (1967). Tradition and modernity reconsidered. *Comparative Studies in Society and History*, 9, 292-346.
- Berry, J. W. (1976). *Human ecology and cognitive Style: Comparative studies in cultural and psychological adaptation*. New York: Sage/Halsted.
- Berry, J. W. (1979). A cultural ecology of social behavior. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 12, pp. 177-206). New York: Academic Press.
- Berry, J. W. (2003). Conceptual approaches to acculturation. In K. Chun, P. Balls-Organista, & G. Marin (Eds), *Acculturation: Advances in theory, measurement and applied research* (pp. 17-37). Washington, DC: APA Press.
- Berry, J. W., Phinney, L. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55, 303-332.
- Blumberg, R. L., & Winch, R. F. (1972). Societal complexity and familial complexity: Evidence for the curvilinear hypothesis. *American Journal of Sociology*, 77, 898-920.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299-308.
- Bronfenbrenner, U., & Weiss, H. B. (1983). Beyond policies without people: An ecological perspective on child and family policy. In E. Zigler, S. L. Kagan, & E. Klugman (Eds), *Children, families and government: Perspectives on American social policy* (pp. 393-414). New York: Cambridge University Press.
- Γεώργας Δ. (1986α). Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, 3-29.
- Γεώργας, Δ. (1986β). Οικολογική Ψυχολογία: Ελληνική πραγματικότητα. *Νέα Παιδεία*, 39, 53-71 & 40, 49-65.

- Γεώργας, Δ. (1997). Ψυχολογικές και οικολογικές διαστάσεις στη δομή και λειτουργία της οικογένειας. Στο Ι. Τσιάντης (Επιμ.). *Βασική παιδοψυχιατρική* (Τόμ. Β', σελ. 101-143). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Γεώργας, Δ. (1999α). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 21-47.
- Γεώργας, Δ. (1999β). Ψυχολογικές και οικολογικές διαστάσεις στη δομή και λειτουργία της οικογένειας. Στο Σ. Παπαστάμου, Σ. Κανελλάκη, Α. Μαντόγλου, Σ. Σαμαρτζή, & Ν. Χρηστάκης, (Επιμ.), *Η ψυχολογία στο σταυροδρόμι των επισημών του ανθρώπου και της κοινωνίας* (σελ. 401-424). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Γεώργας, Δ., Γκαρή, Α., & Μυλωνάς, Κ. (2004). Σχέσεις με συγγενείς στην ελληνική οικογένεια. Στο Λ. Μουσούρου, & Μ. Στρατηγάκη (Επιμ.), *Ζήτημα οικογενειακής πολιτικής: Θεωρητικές αναφορές και εμπειρικές διερευνήσεις* (σελ. 189-225). Αθήνα: Gutenberg.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Comte, A. (1844/1856). *A general view of positivism. Discours sur l'Esprit positif*. London.
- Durkheim, E. (1888). Introduction à la sociologie de la famille. *Annales De la Faculté des Lettres de Bordeaux*, 10.
- Durkheim, E. (1892/1921). La famille conjugale. *Revue Philosophique de la France et de l'Etranger*, 90, 1-14.
- Georgas, J. (1988). An ecological and social cross-cultural model: The case of Greece. In J. W. Berry, S. H. Irvine, & E. B. Hunt (Eds), *Indigenous cognition: Functioning in cultural context* (pp. 105-123). Dordrecht, The Netherlands: Martinus Nijhoff.
- Georgas, J. (1999). Family as a context variable in cross-cultural psychology. In J. Adamopoulos, & Y. Kashima (Eds), *Social psychology and cultural context* (pp. 163-175). Beverly Hills, CA: Sage.
- Georgas, J., & Berry, J. W. (1995). An ecocultural taxonomy for cross-cultural psychology. *Cross-Cultural Research*, 29, 121-157.
- Georgas, J., Berry, J. W., van de Vijver, F. J. R., Kagitcibasi, C., & Poortinga, Y. H. (2006). *Families across cultures: A 30-nation psychological study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y., Goodwin, R., Angleitner, A., & Charalambous, N. (1997). The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 303-319.
- Georgas, J., Mylonas, K., Bafiti, T., Christakopoulou, S., Poortinga, Y. H., Kagitcibasi, C., Orung, S., Sunar, D., Kwak, K., Ataca, B., Berry, J. W., Charalambous, N., Goodwin, R., Wang, W.-Z., Angleitner, A., Stepanikova, I., Pick, S., Givaudan, M., Zhuravliova-Gionis, I., Konantambigi, R., Gelfand, M. J., Velislava, M., McBride-Chang, M., & Kodic, Y. (2001). Functional Relationships in the nuclear and extended family: A 16 culture study. *International Journal of Psychology*, 36, 289-300.
- Georgas, J., van de Vijver, F. J. R., & Berry, J. W. (2004). The ecocultural framework, ecosocial indicators and psychological variables in cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35, 74-96.
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. Glencoe, IL: Free Press.
- Goode, W. J. (1964). *The family* (2nd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Gusfield, J. R. (1967). Tradition and modernity: Misplaced polarities in the study of social change. *American Journal of Sociology*, 72(4), 351-362.
- Hantrais, L. (Ed.). (2003). *Cross-national research papers improving policy responses and outcomes to socio-economic challenges: Changing family structures, policy and practice (IPROSEC)*. Sixth series. European Commission Framework Programme Five (HPSE-CT-1999-00031).
- Harrison, L. E. (2000). Why culture matters. In L. E. Harrison, & S. P. Huntington (Eds), *Culture matters: How values shape human progress* (pp. xvii-xxxiv). New York: Basic Books.

- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Inkeles, A. (1998). *One world emerging? Convergence and divergence in industrial societies*. Boulder, CO: Westview Press.
- Kagitcibasi, C. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kagitcibasi, C. (2006). Theoretical perspectives on family change. In J. Georgas, J. W. Berry, F. J. R. van de Vijver, C. Kagitcibasi, & Y. H. Poortinga (Eds), *Families across cultures: A 30-nation psychological study* (pp. 72-89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kagitcibasi, C. (2007). *Family, self, and human development across cultures* (2nd ed.): New York: Routledge.
- King, A. (1991). (Ed.), *Culture, globalization and the world-system*. London: MacMillan.
- Kroeber, A. L. (1939). *Cultural and natural areas of native North America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Le Play, F. (1855). *Les ouvriers européens. Études sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvrières de l'Europe, précédées d'un exposé de la méthode d'observation*. Paris: Imprimerie impériale.
- Le Play, F. (1871). *L'organisation de la famille* [The organisation of the family]. Paris: Tegui.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *The elementary structures of kinship*. London: Eyre & Spottiswoode.
- Μαράτου-Αλιπράντη, Α. (1999). Διαγενεακές σχέσεις στη σύγχρονη εποχή: Θεωρήσεις, τάσεις, πρακτικές. Συγκριτική επισκόπηση. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 49-76.
- Malinowski, B. (1927). *Sex and repression in savage society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 547-561.
- Morgan, L. H. (1870). *Systems of consanguinity and affinity of the human family*. Washington, DC: Smithsonian Institution.
- Μουσούρου, Α. Μ. (1999). Κρίση της οικογένειας και κρίση αξιών. Πρόλογος. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, 5-19.
- Μουσούρου, Α. Μ., & Στρατηγάκη, Μ. (2003). *Εκθέσεις αποτελεσμάτων της έρευνας στην Ελλάδα. IPROSEC – Ελλάδα*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Murdock, G. P. (1949). *Social structure*. New York: Free Press.
- Nimkoff, M. F., & Middleton, R. (1960). Types of family and types of economy. *American Journal of Sociology*, 66, 215-225.
- Παπαδήμου, Δ. (1999). Κοινωνική και ψυχολογική ανάλυση της οικογένειας: Αποτελέσματα από μια πανελλήνια δημογραφική έρευνα. *Ψυχολογία*, 6, 165-173.
- Parsons, T. (1943). The kinship system of the contemporary United States. *American Anthropologist*, 45(1), 22-38.
- Parsons, T. (1949). The social structure of the family. In R. N. Anshen (Ed.), *The family: Its functions and destiny* (pp. 33-58). New York: Harper.
- Parsons, T. (1965). The normal American family. In S. M. Farber (Ed.), *Man and civilization: The family's search for survival* (pp. 34-36). New York: McGraw-Hill.
- Poortinga, Y. H., & Georgas, J. (2006). Family Portraits from 30 Countries. An Overview. In J. Georgas, J. W. Berry, F. J. R. van de Vijver, C. Kagitcibasi, & Y. H. Poortinga (Eds), *Families across cultures: A 30-nation psychological study* (pp. 90-99). Cambridge: Cambridge University Press.
- Robertson, R. (1992). *Globalization. Social theory and global culture*. London: Sage Publications.
- Sam, D. L., & Berry, J. W. (Eds). (2006). *Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in twenty countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp.1-65). San Diego, CA: Academic Press.

- Schwartz, S. H. (1994). Beyond individualism-collectivism: New cultural dimensions of values. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitcibasi, S.-C. Choi, & G. Yoon (Eds), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications* (pp. 85-119). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Segalen, M. (1986). *Historical anthropology of the family*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Segalen, M. (2000). *Sociologie de la famille*. Paris: Armand Colin.
- Tucker, L. R. (1951). *A method for synthesis of factor analytic studies* (Personnel Research Section Report No. 984). Washington, DC: Department of the Army.
- Tylor, E. B. (1889). On a method of investigation the development of institutions: Applied to Laws of marriage and descent. *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 18, 245-272.
- United Nations Statistics Division (2002a). *Demographic, social and housing Statistics*. Retrieved September, 2002, from <http://unstats.un.org/unsd>.
- United Nations Statistics Division (2002b). *Energy statistics*. Retrieved September, 2002, from <http://unstats.un.org/unsd>.
- Uzoka, A. F. (1979). The myth of the nuclear family. *American Psychologist*, 34, 1095-1106.
- van de Vijver, F. J. R., & Leung, K. (1997). *Methods and data analyses for cross-cultural research*. Newbury Park, CA: Sage.
- van de Vijver, F. J. R., & Poortinga, Y. H. (2002). Structural equivalence in multilevel research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 141-156.
- Weber, M. (1904/1958). *The Protestant ethic and spirit of capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Weiner, M. (1966). *Modernization: The dynamics of growth*. New York: Basic.
- Williams, J. E., Satterwhite, R. C., & Saiz, J. L. (1998). *The importance of psychological traits: A cross-cultural study*. New York: Plenum.
- World Bank (2002). *World development report 2002*. New York: Oxford University Press.
- Yanagisako, S. J. (1979). Family and household: The analysis of domestic groups. *Annual Review of Anthropology*, 8, 161-205.

Cultures and Families: a 30-nation psychological study

JAMES GEORGAS¹, JOHN W. BERRY²

FONS J. R. VAN DE VIJVER³, CIGDEM KAGITCIBASI⁴,

ΥΡΕ Η. POORTINGA⁵

ABSTRACT

This project studied the links between the socioeconomic level and dominant religion of countries, family networks, family roles, and the psychological variables: family values, personal values, personality traits, and emotional bonds in 27 countries around the globe. The hypotheses were guided by the Ecocultural Theory of Berry (1976, 1979) and the Model of Family Change of Kagitcibasi (1990, 1996). The findings were a combination of cross-cultural differences and similarities in family characteristics across cultures. The socioeconomic index of countries was the most powerful source of variation of the variables, followed by the dominant religion of countries. The largest differences between countries were, in descending order, the hierarchical values of mother and father, relationships with family and Kin values, expressive roles of mothers and fathers, and family networks. Universals among countries were also found: emotional bonds with the nuclear family did not differ across countries, nor the degree of bonds with its members, financial roles of fathers were higher than mothers', child care roles of mothers were higher than fathers', and expressive roles of mothers were higher than the child care roles of fathers. The findings are relevant to current issues regarding the degree of changes in family structures and functions in cultures, and if families in countries of the majority world will inevitably follow the same path as in North America and Northern Europe as predicted by modernization and globalization theories.

Key words: Cross-cultural psychology, Family, Cross-cultural study of family, Family values, Family roles, Ecocultural measures of countries, Family change

1. *Address:* University of Athens, 11 Herodou Attikou, Athens 10674. Tel.: 30 6977 222056
2. *Address:* Emeritus Professor of Psychology, Department of Psychology, Queen's University, Kingston, Ontario, Canada K7L3N6. email: berryj@kos.net
3. *Address:* Department of Psychology, Tilburg University, Postbox 90153, 5000 LE Tilburg, The Netherlands. email: fons.vandevijver@uvt.nl
4. *Address:* Professor, Koc University, Rumeli Feneri Yolu, 34450 Sariyer, Istanbul, Turkey. Tel.: 90 212 338 1580, fax: 90 212 338 3760. email: <http://home.ku.edu.tr/~ckagitcibasi>
5. *Address:* Department of Psychology, Tilburg University, Postbox 90153, 5000 LE Tilburg, THE NETHERLANDS. email: Y.H.Poortinga@uvt.nl